

Prikazi i osvrti

La transgression en temps de guerre de l'Antiquité à nos jours, ur. Nathalie BARRANDON, Isabelle PIMOU-GUET-PEDARROS (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2021). 270 str. ISBN 978-2-7535-8160-9.

Godine 2017. utemeljen je Centar za istraživanje međunarodne i atlantske povijesti (*Centre de recherches en histoire internationale et atlantique*) pri sveučilištima u Nantesu i La Rochelleu. Znanstvenici uposleni u toj instituciji organizirali su tri okrugla stola pod zajedničkim naslovom *La transgression en temps de guerre de l'Antiquité à nos jours* [Prijestupništvo u doba rata od antike do naših dana]. Usmenim priopćenjima sudionici su nastojali rasvijetliti izabrana pitanja vezana uz ratne prijestupe u dugom trajanju. Skupove je odlikovao multidisciplinarni pristup: zastupljene su analize iz gledišta povijesti, povijesti umjetnosti, antropologije, filozofije, politologije, prava i drugih disciplina. Izlagači su se uglavnom usredotočili na ranija razdoblja. Raznorodna vrela i metodološki pristupi pokazali su da je rat od pamtvijeka bio društveno prihvatljiv fenomen. Ratno se prijestupništvo u izvorima za staru povijest najlakše prati u odlomcima posvećenima religijskim pitanjima: prijestup je značio povredu zadane vjere, a time i božanskog poretka. Ophođenje u ratu načelno je podlijegalo normama, ali se vrlo rijetko susreću pisani tragovi o formalnim sankcijama u obliku pravila ili zakonâ. Većina izlagača opetovano je upozoravala na tu metodološku poteškoću.

Starovjekovna ratnička društva samo su iznimno branila neke tipove ponašanja u ratu, uglavnom iz obzira prema bogovima. U tom smislu zanimljivo je primijetiti da je latinski pridjev *sacer* usko vezan s glagolom *sancio*, koji pak znači posvetiti i zabraniti. Rimljani su utemeljili zaseban svećenički kolegij koji je složenim obredima nastojao privoljeti bogove za kretanje u rat. Jednom kad su im dali povoljna znamenja, bogovi su postali naklonjeni postupcima svojih sljedbenika. Neke značajke ratnih običaja izvan grčkog i rimskog kruga doznajemo zahvaljujući vijestima o diplomatskim odnosima zaraćenih strana. Na primjer, u našoj je historiografiji poznata epizoda uoči prvog rimskog angažmana na istočnoj jadranskoj obali (3. st. pr. Kr), koju prenosi povjesničar i državnik Polibije (II, 8, 1-13). Bilježeći grčke i rimske pritužbe protiv ilirskih podanikâ kraljice Teute, Polibije je stereotipno izjednačio ilirsko postupanje s nepravdom (ἀδικία) i bezakonjem (παράνομία). Time je ciljao opravdati kasniju rimsku intervenciju na strani oštećenih.

Sveučilišna naklada iz Rennesa (Presses Universitaires de Rennes) uz potporu Sveučilišta u Nantesu objavila je 2021. g. knjigu *La transgression en temps de guerre, de l'Antiquité à nos jours*. Tiskana u sklopu serije *Enquêtes et documents*, to je zbirka pojedinačnih priloga koje su sastavili znanstvenici okupljeni na netom spomenutim okruglim stolovima. Urednice Nathalie Barrandon i Isabelle Pimouguet-Pedarros napisale su konciznu uvodnu studiju (9-16. str.). U drugom poglavlju definirale su predmet, ocrtale istraživačke metode i osvrnule se na učinke održanih okru-

glijh stolova (17-30). Dvanaest autorskih radova posloženih po tematskom ključu u tri cjeline čini središnji dio publikacije (31-254).

Prva cjelina obaseže četiri rada koji ispituju norme i granice ratovanja u antičkom grčkom društvu. Jeannine Boeldieu-Trevet (Nantes) ilustrirala je ratno prijestupništvo na primjeru Herodotova narativa o osvajanjima Kreza i Kira Velikog (6. st. pr. Kr.). Po autoričinim zaključcima, otac povijesti rijetko je izričkom spominjao ratne prijestupe lidijskog i perzijskog vladara, što bi naznačio glagolima παραβαίνω ili παρανομέω. Ipak, pripovjedne tehnike (npr. govori i piščevi komentari) upućuju na neke primjere pretjerane upotrebe sile na njihovu štetu. Autorica ih primjerice vidi u Herodotovu prikazu smrtnog poraza što ga je Kiru zadala masagećanska kraljica Tomirija.

Jérôme Wilgaux (Nantes) osvrnuo se na ulogu bogova u kažnjavanju ratnih prijestupnika. Iz religijsko-etičke perspektive ocijenio je težinu prijestupa na osnovi sabranih pjesničkih i prozanih ulomaka iz grčke književnosti arhajskog i klasičnog razdoblja. Pored prekršitelja i oštećenika, u njima se redovito susreću svjedoci, bilo bogovi ili smrtnici. Njihova svjedočanstva ukazuju na težinu prijestupa i pozivaju na čuvanje društvenog i vjerskog reda. Autor je primijetio da najteži prijestupi (npr. zločini u svetištima) predstavljaju vjersku, kolektivnu i nasljednu krivicu. Za primjer se poslužio Herodotovom natuknicom o Alkmeonidu Megaklu (V, 71; 2. pol. 7. st. pr. Kr.). Stekavši položaj arhonta, Megaklo je dao smaknuti pristaše uzurpatora Kilonu, premda su bili pobjegli u neoskvrnjiv hramski sklop na atenskoj Akropoli. Radi okajanja tog grijeha cijeli je alkmeonidski rod prognan iz Atike.

Isabelle Pimouguet-Pedarros (Nantes) također se dotaknula ratnog prije-

stupništva u okviru odnosa među grčkim polisima. Autorica je istražila temelje ratnih normi, njihov sadržaj i učinak u odnosu na razvoj i intenzitet ratovanja. Zasebno je ispitala norme koje su vrijedile pri opsadnom ratovanju. Pritom se poslužila dojmljivim odlomcima iz Tukididove *Povijesti Peloponeskog rata* o opsadi Sirakuze u posljednjoj fazi tog sukoba.

Ninon Grangé (Pariz) sastavila je rad o razgraničenju društveno prihvatljivog rata i prijestupništva. Budući da antička vrela uglavnom prešućuju pravne odredbe o obuzdavanju prijestupa, autorica je istražila norme o prihvatljivu ponašanju u ratnom okruženju. U drugom dijelu rada bavila se grčkim pojmom στάσις, za koji je osim uobičajene prijevodne inačice „ustanak/pobuna“ predložila izraz „rat bez granica“ (*la guerre hors limite*). Ispitala je političke dimenzije tako shvaćenog pojma στάσις i njegov odnos s ratnim normama.

Druga cjelina sastoji se od radova koji propituju okrutne i osobito bezobzirne prijestupe. Nathalie Barrandon (Nantes) istražila je odnos pravnih odredaba i ratnih običaja prema primjerima iz Ciceronova opusa. U kontekstu rimskih građanskih ratova (1. st. pr. Kr.) autorica je analizirala dijelove rimskog prava (*ius feciale*, *ius gentium* i *ius belli*), čiji odraz nalazimo u Ciceronovu vokabularu o okrutnom kažnjavanju i tiraniji. Sagledala je stupanj prijestupništva izražen Ciceronovim pridjevima *crudeliores* i *crudelissimi*.

Stéphane Audoin-Rouzeau (Pariz) pratio je odnos nasilja i okrutnosti. Potonji je pojam definirao kao vrstu nasilja koja je sama sebi razlogom i čiji je cilj nanošenje prekomjerne fizičke, psihičke ili simboličke boli žrtvi, njezinoj obitelji, bližnjima i zajednici. Tu je definiciju oprimjerio slučajem genocida izvršenog nad manjinskim narodom Tutsi u Ruan-

di 1994. godine. Autor smatra da je čijnjenica što su počinitelji obično poznavali svoje žrtve predstavljala glavni okidač krvnicima za okrutna postupanja.

Isabelle Pimouguet-Pedarros u svom drugom radu ospitala je bezobzirnu okrutnost u vrelima o ratovima Aleksandra Velikog i njegovih nasljednika na čelu helenističkih država. Izvori donose razmjerno malo podataka o makedonskim opsadama bliskoistočnih gradova, ali spominju njihove posljedice po lokalno stanovništvo. Saznajemo, na primjer, da su Aleksandrovi vojnici znali desetkovati ili masovno porobljavati žitelje gradova koji su im pružili otpor. Autorica iznosi mišljenje da ratni prijestupi nisu uvijek bili rezultat ratnog bjescnila, već su ciljano provodeni da se zastraše stanovnici drugih gradova koji su se našli na putu Aleksandrovoj vojsci.

Nicolas Drocourt (Nantes) priložio je rad o ratnom prijestupništvu u Bizantu. U prvom dijelu usredotočio se na literarne navode o nasilju tijekom bizantskih ratova s Arapima, Perzijancima i Turcima. Ispitao je pojavu mučenja, fizičkog nagrđenja i obezglavlivanja ratnih zarobljenika, uništavanje domaćih životinja i ljetine. U drugom dijelu istražio je zatiranje neprijateljskih svetinja, to jest nasilan obračun sa svećenstvom i rušenje bogomolja. U tom smislu istražio je vrela o navalama još nepokrštene Kijevske Rusije na Carigrad sredinom 10. stoljeća. Prijestupništvo se ponekad očitovalo u napadima na čitave društvene skupine. Za primjere je opisao masakr Latina u Carigradu 1182. g. i normansko zauzimanje Soluna tri godine kasnije.

Treću cjelinu čine radovi koji propituju ratno prijestupništvo u vizualnim umjetnostima. Ninon Grangé u svojem drugom radu iz pravničke i antropološke perspektive istražila je likovne prizore obnaženog tijela neprijateljskog vojnika u dugom povijesnom trajanju. Sliku

neprijatelja u odjeći ili bez nje autorica je povezala s mentalnom slikom o političkoj zajednici kojoj dotični neprijatelj pripada.

Nikolina Kéi (Pariz) bavila se slikarstvom na grčkom keramičkom posuđu arhajskog i klasičnog razdoblja. Na većini istraženih posuda prikazane su potresne epizode iz Trojanskog rata: silovanje proročice Kasandre, žrtvovanje Poliksene, Ahilejevo nasilje nad Hektorovim truplom, Tojilova i Astijanakova smrt i ponizne molbe Prijamove. U izlaganju se navode dva zaključka. Namijenjeno praktičnoj uporabi na gozabama, posuđe s takvim prizorima rabilo se kao podsjetnik na homerske vrline hrabrosti i ratne slave (grč. κλέα ἀνδρῶν). Istodobno je zaokupljalo pažnju promatrača dojmljivim prikazom graničnih iskustava straha, zaprepaštenja i bijesa.

Frédéric Prot (Bordeaux) tematizirao je *Strahote rata*, grafički ciklus Francisca de Goye (1764-1828). Slavni slikar i grafičar ondje je prikazao ljudsku tragediju napoleonskih ratova. Autor je analizirao Goyinu interpretaciju seksualnih prijestupa u okviru ratnog prijestupništva. Ocijenio je da se Goya u tom dijelu svog opusa nije bavio samo ratom, već i stanovitom erotikom prijestupništva (*erotique de la transgression*), ne bi li što intimnije prikazao zločine protiv čovječnosti.

Cécile Boëx (Pariz) istražila je amaterske snimke zločina počinjenih u jeku sirijskog građanskog rata (2011-). Analizirani materijal zabilježili su pripadnici vladajućeg režima Bašara al-Asada i tzv. Islamske Države. Dijelom je načinjen da se dokumentira sukob, a dijelom iz promidžbenih razloga. Autorica je istražila na koji su način tehnološka pomagala postala oruđa u vršenju zločina i promicanju krajnjeg nasilja. Napose se usredotočila na dramaturgiju takvih uradaka i njihov učinak na ciljanu publiku.

Na kraju publikacije nalaze se sažeci na francuskom i engleskom jeziku (255-266) te bilješke o autorima (267-369).

Ova studija rezultat je skupnog i interdisciplinarnog promišljanja o ratnom prijestupništvu na temelju raznovrsnih pisanih i likovnih izvora. Autori su većinom tematizirali dobro poznate ratne epizode. Njihov se pak izvorni doprinos sastoji u tome što su istražili specifične oblike i manifestacije nasilja na bojnopolju te načine na koje je prijestupništvo djelovalo na izvršitelje i žrtve u individualnom ili kolektivnom smislu. Tim je pitanjima, mimo recentnih radova o psihološkim učincima ratovanja, do sada bila posvećena skromna istraživačka pozornost. Osobito su vrijedini prilozi u kojima se uspoređuju po dva slučaja prijestupništva prema jednom političko-društvenom entitetu. Premda se iz naslova naslućuje da teme pokrivaju razdoblja od antike do najnovijeg doba, težište je ipak na antičkoj i donekle suvremenoj ratnoj povijesti, dok manjkaju prilozi o srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom ratovanju. Knjiga udovoljava standardima znanstvenog pisanja u zastupljenim disciplinama. Služeći se njome, frankofoni će čitatelji steći dobar temeljni uvid u glavna obilježja ratnih prijestupa u povijesnoj perspektivi.

Josip Parat

Pavol MALINIÁK i Imrich NAGY: *Turci na obzoru (Z prameňov k uhorsko-osmanským vzťahom)* (Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013). 245 str. ISBN 978-83-7490-652-4.

Nakladnici ove knjige, čiji naslov preveden na hrvatski glasi *Turčin na obzoru (Iz izvora ugarsko-osmanskih odno-*

sa), su Slovačka udruga u Poljskoj (Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce) i Humanistički fakultet Sveučilišta Mateja Bela u Banskjoj Bistrici (Slovačka). Knjiga je objavljena na slovačkom jeziku u Krakovu. Suautori djela, Pavol Maliniák i Imrich Nagy, predavači su na Katedri za povijest Humanističkog fakulteta Sveučilišta Mateja Bela u Banskjoj Bistrici. Knjiga je svojevrsna antologija ili zbornik, a sastoji se od dviju strogo razgraničenih cjelina koje ujedinjuju zajednički predgovor (*Predhovor*, 5-8) i druga nakladnička oprema. Prvi dio knjige donosi rad iz pera Imricha Nagya o životu i djelu humanista Erazma Roterdamskog (1469-1536) te njegovom manje poznatom djelu kojim poziva na vojnu protiv Osmanlija (*Erazmus a jeho apel na vedenie vojny proti Osmanom*, 9-31). Najveći dio prve cjeline knjige zauzima prijevod ovoga Erazmova spisa s latinskog na slovački (*Nanajvýš prospěšná úvaha o vyhlášení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. žalmu*, 31-99). Drugu cjelinu ovog izdanja čine članak Pavla Maliniaka o kapetanu utvrda Čabrad i Krupina Ivanu Kružíču (*Čabradský a krupinský kapitán Ján Kružíč*, 99-115) te prijevod izbora iz njegove s Osmanlijama povezane korespondencije na slovački (*Výber z listov a listín (1549 – 1576)*, 116-203). Zatim slijede popisi korištenih izvora (204-214) i literature (215-224), sažetci na mađarskom (225-228) i njemačkom jeziku (229-233), imensko (234-239) i mjesno kazalo (240-244) te popis ilustracija (245).

Iako se njihova knjiga u naslovu opredjeljuje za pristup Osmanlijama kroz prizmu ugarske povijesti, čija su neupitna sastavnica sve do modernih vremena bila slovačka područja i stanovništvo, autori se u predgovoru predstavljaju kao prije svega slovački povjesničari te ukazuju na nedostatak zbirki izvora o Osmanlijama na slovačkom jeziku. Svoju knjigu promatraju kao dio

tradicije proučavanja odnosa s Osmanlijama – u sklopu povijesnih i povijesno-književnih istraživanja – s fokusom na stereotipe o Osmanlijama u kršćanskim izvorima (putopisima, pjesništvu, dnevnicima, korespondenciji). U predgovoru se, osim toga, naglašava da su dosadašnja imagološka istraživanja ukazala ne samo na dominaciju slika o „Turčinu“ kao neprijatelju, Božjoj kazni za grijeh kršćana, krvoločnom tiraninu ili divljaku, nego i na prisutnost nekih benignijih prikaza Osmanlija – npr. kao „prijateljskog Turčina“ ili „pobožnog muslimana“. Ova knjiga, prema riječima autora, ima cilj proširiti bazu izvora o Osmanlijama na slovačkom, kako bi bila temelj za daljnja istraživanja.

Imrich Nagy započinje prvu cjelinu knjige vrlo informiranom biografijom Erazma Roterdamskog te iscrpnim pregledom najznačajnijih radova. Autor naglašava utjecaj talijanskog humanista i povjesničara Lorenza Valle na njegov razvoj, poglavito u vezi s pristupom starim kršćanskim tekstovima. Osim općenito poznatih Erazmovih filoloških, poput *Adagia*, i književnih doprinosa, kao što je znamenita *Pohvala ludosti*, Nagy ističe i njegove teološke spise, prvenstveno *Enchiridion Militis Christi* (*Priručnik Kristova vojnika*) iz 1503., napisan pod utjecajem predreformacijskog katoličkog pokreta za reformu *devotio moderna* i znamenitog promicatelja praktične pobožnosti nasljedovanjem Krista, Tome Kempenca (autor to ne spominje, ali u tom djelu možemo naći i za nastavak ovog prikaza relevantni citat „Potrebno je ubiti Turčina, a ne čovjeka“, što je svojevrsna verzija Augustinova „Cum dilectione hominum et odio vitiorum“). U tom je spisu Erazmo pozvao na povratak kršćanskim korijenima, prije svega biblijskom tekstu, zbog čega su ga mnogi kasnije smatrali neposrednim prethodnikom reformacije, pokreta o kojem se krajem svoga ži-

vota izbjegavao jasno očitovati. U ovom kontekstu, autor ističe i da je Erazmo, potaknut otkrićem Vallinih komentara novozavjetnog teksta *Vulgate*, započeo rad na novom – humanističkom – latinskom prijevodu Biblije (1516. objavio je prijevod Novoga zavjeta pod naslovom *Novum instrumentum...*). Nagy naglašava da je najaktivniji period Erazmova života započeo 1516., kada postaje savjetnikom novog španjolskog kralja Karla I. (kasnijeg cara Karla V.), kojemu je Erazmo posvetio svoj svojevrsni priručnik za postupanje kršćanskih vladara *Institutio principis Christiani* (*Odgoy kršćanskoga vladara*), objavljen iste godine. U njemu je predstavio svoju viziju uređene kršćanske vladavine i države koja živi u prijateljskom savezu s drugim kršćanskim državama, a oštro je, kao što Nagy ne propušta primijetiti, kritizirao međusobna rivalstva i hegemonijske ambicije kršćanskih država, koje su nerijetko dovodile do međukršćanskih ratova (uzgred, literatura u ovom, danas prilično zaboravljenom, moralističkom djelu vidi antitezu gotovo istovremeno napisanom i danas mnogo poznatijem Machiavellievom *Vladaru*). Osim toga, Erazmo se danas nerijetko slavi i – kao što ćemo vidjeti kasnije, ne sasvim zaslužno – kao pacifist, zbog djela *Querela Pacis* (*Tužaljka mira*) i *Dulce Bellum Inexpertis* (*Rat je sladak onima koji ga nisu okusili*), u kojima govori protiv ratovanja.

U nastavku svoga priloga Nagy se fokusira se na jedno od posljednjih Erazmovih značajnijih djela, protuosmanski spis *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo, et obiter enarratus psalmus XXVIII* – u slobodnom hrvatskom prijevodu: *Vrlo korisno promišljanje o ratu koji je potrebno voditi s Turcima i usputni komentar psalma 28* – poznat i kao *De bello Turcico* (*O turskom ratu*). Ovaj Erazmov traktat kojim se upozoravalo na osmansku prijetnju i pozivalo na hitno djelovanje objavljen je 1530. u Kölnu. Povod na-

stanka ovog djela, smatra autor, smješta ga u kontekst ugarsko- (možemo mirne duše dodati i hrvatsko-) osmanskih odnosa. Naime, ono je napisano pod dojmom osmanskog pokušaja osvajanja Beča 1529., kao i prethodnog uspješnog osmanskog ratovanja u obližnjoj Ugarskoj, poglavito osmanske pobjede kod Mohača 1526. Nagy ne propušta smjestiti ovaj Erazmov spis i u kontekst ostalih suvremenih djela koja su pozivala kršćansku Europu na oružanu intervenciju protiv osmanskog (i islamskog) prodora, napominjući da su se žestina i broj ovakvih apela povećali upravo u razdoblju nakon niza osmanskih uspješnih prodora koji su zapljusnuli Ugarsku (ne propustimo naglasiti, i Slavoniju i Hrvatsku) u prvoj trećini 16. st. Kao primjer onovremenih protuosmanskih invektiva Nagy navodi govor talijanskoga humanista Riccarda Bartolinija pred carem Maksimilijanom I. iz 1518. Pripomenimo *pro domo sua* da su i Hrvati na ovom polju učinili mnogo, što strani autori, pa i oni slovački, prečesto ne primjećuju – sjetimo se samo iz razdoblja 1500-30. protuosmanskih govora, pisama ili spisa Frane Marcella, Bernarda Zane, Šimuna Kožičića Benje, Franje Trankvila Andreisa, Petra Berislavića, Ivana Statilića, Marka Marulića te knezova Bernardina, Krste i Vuka Frankapana, od kojih su neki imali značajan europski odjek. Kako Nagy naglašava, Erazmov doprinos ovom žanru imao je osobitu težinu jer je se radilo o „najznačajnijem predstavniku humanizma sjeverno od Alpa“, uvaženom na europskim dvorovima. Nagy ukazuje da Erazmovi stavovi o Osmanlijama – ili kako autor najčešće navodi, Turcima – nisu ograničeni na *Utilissima consultatio*, nego su prisutni i u drugim Erazmovim djelima, osobito korespondenciji: „Štoviše, moglo bi se reći da, kako Osmanlije napreduju, ova tema postaje središnja u Erazmovim političkim promišljanjima.“ Nagy navodi i više autora koji su se u prethodnim desetljećima bavili Erazmo-

vim stavovima o Osmanlijama – Mariju Cytowsku, Antona G. Weilera, Michaela Johna Heatha, Freda Dallmayra, Jacquesa Chomarata i Jana van Herwardena. Nagy dodaje i da je već starija literatura započela raspravu o tome može li se Erazma – zagovornika rata s Osmanlijama – uopće smatrati pacifistom u apsolutnom značenju te riječi. Ipak, Nagy zaključuje da dosadašnja literatura nije dala nedvosmislene odgovore na motive i ciljeve Erazmovog protuosmanskog pisanja. Prema njemu, pitanje Erazmova pacifizma svodi se na protuslovlje između njegovog, tvrdi se, kategoričkog evandeoskog pacifizma i inzistiranja na potrebi obrane kršćanske Europe od osmanske agresije. Nagy smatra da se dilema može objasniti postupnom evolucijom Erazmovih stavova u kontekstu rasta osmanske opasnosti. Tako u jednom pismu iz 1518. Erazmo predlaže da bi najbolji način suzbijanja Turaka – zamišljenih kao svojevrsnih polukršćana – bio njihova evangelizacija, koja bi, kako je to tada vidio Erazmo, najbolje bila provedena tako da kršćani svojim moralnim primjerom i iskrenom vjerom impresioniraju „Turke“, pri čemu turska strana nikako ne bi smjela steći dojam im kršćani žele preoteti moć i bogatstvo. U suprotnom, kršćani bi se spustili na razinu „Turaka“. Takvi spekulativni stavovi priskrbili su mu kritike za defetizam, pa i izdaju kršćanske stvari. Tijekom 1520-ih Erazmo polaže nade u sveeuropski kršćanski savez, koji bi samim svojim postojanjem mogao odvratiti Osmanlije od agresivnih nauma, no uviđa da europski vladari ne mare previše za osmansko prodiranje u srednju Europu, nego se sa žarom unose u međukršćanske sukobe. Po mohačkom rasapu 1526., sudbina Ugarske sve više zaokuplja Erazma, što je vidljivo i iz njegove korespondencije. Ipak, i u ovom razdoblju Erazmo, primjećuje Nagy, inzistira da se i prema „Turcima“ treba postupati milosrdno, jer je također riječ o ljudima koji jednoga dana

moгу postati kršćani. Prvi pad Budima 1529. i opsada Beča iste godine navode Erazma, tvrdi Nagy, na promjenu stava, pa, na izričit zahtjev njegova korespondenta Johannes Rincka, nastaje spis *Utilissima consultatio*. Poticaj za pisanje bila su također, predlaže Nagy, i neka druga suvremena djela koja su se bavila stanjem u Ugarskoj i pozivom na otpor Osmanlijama, prvenstveno Lutherovi spisi *Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn* (Četiri utješna psalma upućena ugarskoj kraljici) i *Vom Kriege wider die Türken* (O ratu protiv Turaka), kojima je Erazmo dijelom odgovorio u svom spisu, te djela španjolskog humanista Juana Luisa Vivesa *De dissidiis Europae et bello Turcico* (O europskim razmiricama i ratu protiv Turaka) i *De conditione vitae Christianorum sub Turca* (O tome kako žive kršćani pod Turčinom).

Polazište spisa *Utilissima consultatio* je komentar 28. psalma (*K tebi, Gospode, vičem*) koji sadrži vapaj Izraelićana Bogu da bude njihova zaštita i oslonac te kazni njihove neprijatelje. Erazmo se u svojoj interpretaciji ovog starozavjetnog fragmenta slaže s Lutherom da su Osmanlije Božja kazna, točnije, kazna za nepoštivanje saveza koji su kršćani sklopili s Bogom. Za razliku od Luthera, Erazmo u ovome ne vidi primicanje Posljednjeg suda, nego priliku za poboljšanje kršćana. Prema Erazmu, za osmanske uspjehe zaslugu nisu imali sami Osmanlije, nego kršćanska nesloga. Poziva stoga carski sabor da podrži obranu Ugarske. Kako bi uvjerio sabornike i ostale čitatelje, prikazuje razvoj osmanske dinastije i države od eponimskog osnivača Osmana do Erazmovih dana. Osmanlije više nisu spekulativni „polukršćani“ koji čekaju biti osvojeni kršćanskom ljubavlju, već „užasne zvijeri“ i „narod zaražen svakovrsnim zločinom i opačinom“ s kojim se mora oružano razračunati. Nagy naglašava da Erazmo kao preduvjet kršćanske pobjede vidi obnovu vrlina u kršćanskom

taboru, što samorazumljivo treba uključivati izmirenje i ujedinjenje kršćanskih vladara – uz cara moraju rame uz rame protiv Osmanlija nastupati i francuski kralj te austrijski nadvojvoda. Štoviše, troškove rata bi trebali snositi velikaši odricanjem od luksuza. Ipak, primjećuje Nagy, Erazmo je odbio klasificirati rat protiv Osmanlija kao *bellum justum* (pravedni rat), već ga je držao *bellum necessarium* (neophodnim ratom). Nakon ovoga iscrpnog i vrlo dobro istraženoga uvodnog rada slijedi tekst spisa, koji su preveli autori.

I drugi dio knjige slijedi formulu uvodni rad posvećen autoru izvora i tekst izvornog gradiva. Za hrvatske povjesničare od osobite je važnosti što u svom radu Pavol Maliniak analizira ličnost Ivana Kružića (oko 1525-1580), odvjetka hrvatske plemićke obitelji koja se istakla u protuosmanskim ratovima, a čiji je najpoznatiji pripadnik bio kliški zapovjednik Petar Kružić. Maliniaku je Ivan Kružić prije svega zanimljiv jer je u razdoblju dok je bio kapetan gradova Čabrad (mađ. Csábrág, 1550-52) i Krupina (mađ. Korpona, 1553-72) ostavio priličan broj pisama koja se odnose na ratovanje Osmanlija u ovom kutku Gornje Ugarske koji se danas nalazi na teritoriju Slovačke. Kao važne prethodnike svom istraživanju, Maliniak navodi radove Kálmána Thalyja i Michala Matunáka o dvjema spomenutim utvrdama, a u svom radu koristi raznoliku izvornu građu i literaturu drugih autora. Za Kružićeve odnose s Osmanlijama Maliniak je našao osobito važnu građu u zbirci pisama budimskih beglerbegova (*A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553 – 1589*, Budapest 1915) koju su priredili Sándor Takáts, Ferencz Eckhart i Gyula Szekfű. Maliniak je osim toga koristio i radove hrvatskih povjesničara i povjesničara književnosti o rodu Kružića i samom Ivanu Kružiću. On tako spominje radove Marka Perojevića, Antuna Šimčika, Iva-

na Jurkovića te Marka Dragića i Ivane Odže. Na osnovi ove građe i literature, autor u nastavku daje kratki prikaz povijesti obitelji Kružić do Ivanova razdoblja. Šteta je da protuosmanska djelatnost u službi Habsburgovaca Ivanova oca (u okviru izvanbračnoga odnosa), znamenitoga branitelja Klisa, Petra (oko 1490-1537) nije dobila u autorovu prikazu važnu ulogu. Kao važan događaj obiteljske povijesti izdvaja činjenicu da je Petar Kružić došao u posjed istarskoga Lupoglava, no ne spominju se njegovi drugi posjedi poput Brezovice (Križevačka županija), Belaja (Zagrebačka županija) ili Sokola (Kninska županija). Maliniak ukazuje da je Ivan Kružić mladost proveo u službi Habsburgovaca, boreći se protiv Osmanlija i njihovih saveznika na ugarskom bojištu. Autor zamjećuje u ovom razdoblju prisutnost Hrvata u Gornjoj Ugarskoj, poput zapovjednika Bartolomeja Hrvata (Crovatt, Horváth, kasnije Bartolomej Chorvatovich), koji je već 1544. djelovao oko grada Komárno (mađ. Komárom), kasnije često u blizini Ivana Kružića. Prvi podatak koji autor iznosi o Ivanovoj vojnoj karijeri je onaj da je bio konjanički zapovjednik u Schmalkaldskom ratu, koji se vodio između Habsburgovaca i njemačkih protestantskih knezova 1546-47., a, prema jednom kasnijem dokumentu koji donosi Maliniak, Ivan Kružić se hvalio da je, ni više ni manje, brzim djelovanjem protiv jednoga neprijateljskoga vojnika spasio život caru Karlu V. na bojištu u Saskoj, zbog čega je uzdignut u plemeniti stalež i uveden u Red zlatne mamuze. Jedan suvremenik, ističe autor, nazvao je ovu priču sumnjivom (isti suvremenik ga opisuje kao *armigera* s dva konja tijekom Schmalkaldskog rata). U razdoblju 1548-1550. Ivana Kružića nalazimo u habsburškoj vojsci koja je pod zapovjedništvom grofa Nikole Salma ratovala u Gornjoj Ugarskoj protiv zapoljevaca, a od ovoga perioda može ga se pratiti kontinuirano u izvorima. Po zauzeću

Čabrada, Ivan Kružić postaje njegovim kapetanom. Godine 1550. Ivan Kružić, prema vjerodostojnim izvorima, uspijeva ozakoniti svoje izvanbračno podrijetlo – sumnjanje u koje je bilo kažnjivo globom – i stječe plemićki naslov i grb te imetak. Maliniak ističe da su sumnje u zakonitost njegova porijekla nastavile kolati i dalje, ostavivši traga u izvorima. Od 1552. Ivan Kružić sudjeluje u ratovanju protiv Osmanlija, ali je iste godine smijenjen s položaja čabradskoga kapetana, izgubivši pritom i dio imanja. Ipak, došlo je do preokreta 1553. kada mu je povjeren položaj krupinskoga kapetana, koji je uključivao i zapovjedništvo nad širim područjem. Nakon što su iste godine Osmanlije osvojili gornjougarski grad Fil'akovo (mađ. Fülek) i osnovali sandžak sa sjedištem u tom gradu, Kružićeva kapetanija se našla pod velikim osmanskim pritiskom. U ovom razdoblju, Ivanu Kružiću počinju stizati i pisma osmanskih zapovjednika, poglavito budimskih beglerbegova, koja su isprva sadržavala prijete, a kasnija sadržavaju i informacije o razmjeni zarobljenika i međusobnim susretima. O Kružićevom bogatstvu – bolje rečeno, kreditnom bonitetu – što ga je stekao kao krupinski kapetan, svjedoči podatak koji Maliniak iznosi o tome da je 1558. od Ferdinanda I. za 7000 zlatnika dobio u zalog Čabradsku gospoštiju te da je za popravak utvrde Čabrad potrošio još 2000. Svoj položaj dodatno ojačava sljedeće godine ženidbom iz obitelji Pálffy, koji su prije njega držali posjed. Društveni uspon Ivana Kružića privremeno prestaje kada tijekom jednoga pohoda u Ugarskoj 1562. pada u osmansko zarobljeništvo, pa upravljanje njegovim posjedom preuzima njegova supruga. Kako Maliniak navodi, Ivan Kružić u međuvremenu dospijeva u Istanbul. Tek sa zatopljenjem habsburško-osmanskih odnosa 1565. dogovoreno je njegovo oslobađanje uz otkup od 30.000 talira. O zbivanjima vezanim za Kružićevo oslobađanje

i povratak na habsburški teritorij, koji je završio razgovorom s novim kraljem Maksimilijanom, svjedoči izvanredan izvor – dnevnik jednoga od posrednika, Jakoba Betzeka (koji je 1979. objavio Karl Nehring), koji uključuje i neka Kružićeva razmišljanja. Ivan Kružić se vraća na položaj krupinskog kapetana (na kojem ostaje do 1576.), a, usprkos dugovima koje je stekao zbog prijašnjih akvizicija, 1569. uzima u zakup vlastelinstvo Likava u županiji Liptov (mađ. Liptó) za 25.000 te 1575. gradove Svätý Jur i Pezinok za 132.000 zlatnika. Istodobno, nastavlja se njegov uspon u vojno-upravnoj hijerarhiji habsburške Gornje Ugarske: oko 1570. postao je vršitelj dužnosti upravitelja glavnog kapetanata područja s ove strane Dunava, a 1574. liptovski župan. U ovom razdoblju Kružić organizira obranu protiv novih osmanskih prodora, a dopisivanje s osmanskim zapovjednicima ponovo počinje. Kruna njegovog karijernoga uspjeha bilo je imenovanje za predstojnika dvora Rudolfa II. Habsburgovca. Iz perspektive hrvatske historiografije, Maliniakova uvodna biografija Ivana Kružića, opremljena brojim navodima iz našoj historiografiji manje poznatih izvora i literature, važna je nadopuna postojećim radovima o obitelji Kružić, pretežno fokusiranima na njegovu oca, Petra Kružića.

Nakon uvodne studije slijedi prijevod na slovački 40 pisama koja je napisao Ivan Kružić ili su njemu napisana, a odnose se na ratovanje ili dodire s Osmanlijama tijekom njegovog službovanja na položaju krupinskoga kapetana 1549-1576. Ono uključuje dopisivanje s ugarskim zapovjednicima, ali i onima osmanskim, te dvorskim i ugarskim institucijama. Od ovih pisama 20 je napisano na latinskom, 10 na mađarskom i 10 na njemačkom jeziku. Prijevodi pisama su opremljeni podatcima o datumu i mjestu pisanja te kratkim registama.

Dino Mujadžević

Ladislav DOBRICA i Ivana POSEDI: *Kronika franjevačkog samostana u Vukovaru: Knjiga I (1722.-1780.)*. Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije županije, knjiga XIV (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Franjevački samostan Vukovar i Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 2020). XXI + 468 str. ISBN 978-953-7980283.

U izdanju Državnog arhiva u Vukovaru, Franjevačkog samostana u Vukovaru i Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda objavljena je u biblioteci *Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije* prva knjiga *Kronike franjevačkog samostana u Vukovaru (1722.-1780.)*. Knjigu su priredili i filološki obradili Ladislav Dobrica i Ivana Posedi, a stručnu redakciju prijevoda napravio je Šime Demo. Osim Ladislava Dobrice i Ivane Posedi, tekst na njemačkoj gotici i predstandardnom hrvatskom jeziku transkribirali su Markus Leideck, Ivan Jurčević, Anton Klug i Henrik Ivan Damjanović.

Pred nama je vrlo vrijedno izdanje, koje će zabilježenim činjenicama obogatiti historiografske spoznaje o zbivanjima na području Vukovara i vukovarske okolice tijekom 18. stoljeća. Kad sam čuo da je objavljena prva knjiga ovog izdanja bio sam vrlo sretan, jer je vukovarski franjevački samostan među važnijim samostanima u Slavoniji.

Knjiga se sastoji od Riječi urednika (VII-IX), Uvodne studije (XI-XVIII), koju je napisao prvi priređivač Ladislav Dobrica, Izvornika *Kronike Franjevačkog samostana u Vukovaru* i metoda njegova objavljivanja (XIX-XXI), zatim slijedi *Kronika Franjevačkog samostana u Vukovaru* u prijepisu i prijevodu prijepisa

s latinskog na hrvatski jezik (1-393), a na kraju knjige slijede Popis vukovarskih gvardijana s kraćim biografskim podatcima (1699.-1780.) (397-401), Popis predavača filozofskog učilišta u Vukovaru s kraćim biografskim podatcima (1733.-1783.) (402-409), Popis i tumač uobičajenih mjera u 18. stoljeću (411-413), Kazalo osoba (414-429), Kazalo pojmova (431-448), Kazalo mjesta, rijeka, mora, država, zemalja, pokrajina i regija (449-453), Kazalo crkava, kapela, samostana, rezidencija i slika od osobitog štovanja vjernika (455-456), Kazalo svetkovina, blagdana i spomendana (457-458), Sažetak (463-464), Summary (465-466) i Zusammenfassung (467-468). Ovo je izdanje objavljeno zahvaljujući financijskom doprinosu Ministarstva kulture i medija RH, Franjevačkog samostana u Vukovaru, Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda i Vukovarsko-srijemske županije.

Urednici ovog izdanja, Petar Elez, ravnatelj Državnog arhiva u Vukovaru, i fra Ivica Jagodić, gvardijan Franjevačkog samostana u Vukovaru, upoznaju čitatelje s povodom objavljivanja ovog važnog i vrijednog izdanja. Kako nas upoznaju, inicijator i glavni nositelj ovog projekta bio je Franjevački samostan u Vukovaru. Ovaj se projekt odvija u sklopu uređenja samostanske knjižnice i stalnog muzejskog postava u samostanu, u okviru kojeg će biti izloženi različiti eksponati (umjetnička djela, liturgijski inventar, inkunabule i vrijedna stara knjižna izdanja). Pri tome će biti izvršeno vrednovanje franjevačkog doprinosa stvaranju i očuvanju vjerskog i nacionalnog identiteta i baštine, ali i povijesti grada Vukovara i bliže okolice.

Ladislav Dobrica, priređivač ovog izdanja, prikazao je u uvodnoj studiji nastanak franjevačkog samostana u Vukovaru i djelovanje članova franjevačke samostanske zajednice od početka unošenja zapisa u kroniku (1722.) do smrti

kraljice Marije Terezije (1780.). Pri tome je obradio i djelovanje visokoškolske institucije (filozofsko učilište) u samom samostanu. Autor je također stavio djelovanje vukovarskih franjevaca u širi društveno-politički kontekst grada Vukovara, ali i tadašnje Hrvatske.

Ivana Posedi, drugi priređivač ovog izdanja, prikazala je karakteristike latinskog jezika rukopisa kronike, te koja je egdotička pravila koristila pri transkribiranju rukopisa. Kao što je autoricca teksta navela, prva knjiga rukopisa obuhvaća razdoblje od 1722. do 1826., a sastoji se od 612 numeriranih stranica. Tekst je uglavnom napisan latinskim jezikom, a samo manji dio njemačkom goticom i latinicom na predstandardnom hrvatskom jeziku. Također, upoznaje čitatelje s kraticama i egdotičkim znakovima koje su primjenjivali prilikom transkripcije rukopisa. Isto tako, upoznaje nas s načinom transkribiranja imena franjevaca, vladara i svetaca, kao i upotrebom tih imena u prijevodu.

Priređivači su transkribirali tekst kronike za razdoblje od 1722. do 1780. Kao što je već navedeno u uvodnom tekstu, franjevci su unosili bilješke u samostansku kroniku različitim intenzitetom, odnosno neki su franjevci to činili marljivije, odnosno detaljnije, a drugi nemarnije i skraćeniije. Stoga su ponekad pojedini franjevci bilježili neke događaje i naknadno, tijekom vlastitog obavljanja službe voditelja kronike.

Glavnina zapisa u ovom izdanju, kao i u svim dosad objavljenim kronikama, ljetopisima i zapisnicima, odnosi se na samostanski, odnosno redovnički život samih franjevaca, odnosno događaje vezane uz crkvu i samostan u Vukovaru ili Franjevačku provinciju Bosnu Srebrenu, odnosno Provinciju sv. Ivana Kapistrana. Tako su nam u tih šest desetljeća ostavili zabilježene i aktivnosti na izgradnji crkve sv. Filipa i Jakova i

franjevačkog samostana u Vukovaru. Pri tome su zabilježili različite građevinske aktivnosti na spomenutim objektima. Isto su tako ostavili zapise o nabavi liturgijskog posuđa, crkvenog i misnog ruha, ali i prehrambenih potrepština kao što su žitarice, riba i druge potrepštine potrebne za prehranu, odnosno život i svakodnevne aktivnosti članova samostanske zajednice. Pri tome je zanimljivo da je 1741. tadašnji voditelj kronike među bitnim prehrambenim potrepštinama zabilježio i čvarke, kojima se, kako je zabilježeno na str. 153, „samostan dobro opskrbio“.

U *Kronici franjevačkog samostana u Vukovaru* zabilježena je i vijest o donošenju moći sv. Bone, a zatim i uvođenju kulta ovog sveca u religijski život Vukovara i njegove okolice. Osim proslava spomenutog sveca, zabilježene su druge svetkovine, primjerice slavljenje blagdana sv. Franje, ali i Božića, sv. Stjepana te drugih blagdana kroz godinu. Ove bilješke omogućavaju budućim istraživačima svakodnevnog, ali i vjerskog života stanovništva u Vukovaru i vukovarskoj okolici upoznavanje s ovim segmentom njihovog života.

Naravno, franjevci su zabilježili i događaje koji su u životima lokalnoga stanovništva ostavili neugodne uspomene. Tako su opisali i elementarne nepogode koje su pogodile Vukovar i vukovarsku okolicu. Među njima je kod lokalnog stanovništva, ali i članova tadašnje vukovarske redovničke zajednice, veliki dojam ostavila poplava iz 1770., što je svojim zapisom ovjekovječio i tadašnji samostanski voditelj kronike. Međutim, unatoč činjenici da je ta poplava pogodila ne samo Vukovar, već i cijelu Srijemsku županiju i područje Slavenskog generalata uz rijeku Savu, on je u ovom rukopisu ostavio prilično kratku bilješku. Prema bilješkama u šarengradskom ljetopisu znamo da je ovo područje bilo poplavljeno i sljedeće godine, o čemu u ovom izdanju nema podataka.

Kao i u već prije objavljenim kronikama, ljetopisima i zapisnicima, tako je i u ovoj kronici zabilježeno mnogo vijesti o vremenskim prilikama tijekom godina obuhvaćenih u ovom izdanju, što će budućim istraživačima omogućiti istraživanje promjena vremenskih prilika, kao i njihovog utjecaja na gospodarski napredak, naročito ratarske proizvodnje tijekom 18. stoljeća.

Franjevci su zabilježili i vijesti o potresima na području Vukovara i vukovarske okolice. Iz tih je bilješki vidljivo da je vukovarsko područje bilo višekratno pogođeno potresom (1739., 1748., 1757., 1773. i 1774.). Isto su tako zabilježili i druge tragične događaje u životu Vukovarčana, ali i stanovnika vukovarske okolice. Tako je primjerice 1757. zabilježeno utapanje u Vuci dvojice lokalnih trinaestogodišnjaka. Obavijesti o utapanju ljudi, ali i konja, bilježili su franjevci i kasnije (1773.). Također, u kronici su ostali zabilježeni i podaci o najezdi skakavaca na ovom (1747.), ali i susjednim područjima (1748.), kao i o borbi stanovništva protiv njihove najezde.

Među događajima važnim za lokalnu svjetovnu zajednicu zabilježen je i početak izgradnje dvorca obitelji Eltz, koja je započela 25. travnja 1749. posvetom oca Mihaela Hechta, tadašnjeg propovjednika za njemački jezik u vukovarskoj redovničkoj zajednici. Nažalost, to je do 1780. godine jedini zapis vezan uz ovu aktivnost.

Franjevci su zabilježili te nam u ovom izdanju ostavili vrlo detaljan zapis o epidemiji kuge 1738/39. Očito je ova epidemija bila vrlo upečatljiva članovima tadašnje lokalne franjevačke zajednice jer su podaci o ovoj pošasti ostali zabilježeni na čak četiri stranice. Tome u prilog govori i činjenica da su franjevci našičkog samostana zabilježili tek jednu kratku vijest o ovoj pošasti. Ništa detaljniji zapis o ovoj epidemiji nije ostao ni u

šarengradskom ljetopisu, a ni u bajskej kronici, dok je u brodskej kronici tadašnji voditelj kronike ostavio puno detaljniji zapis. Pri tome su zabilježili podatke o posljedicama ove epidemije (primjerice, zavjetima vjernika tijekom trajanja zaraze, milodarima vjernika, ali i preminućima članova redovničke zajednice), aktivnostima pripadnika vukovarske redovničke zajednice na sprečavanju ove epidemije, ali i vjerskom životu stanovništva tijekom haranja ove bolesti, kao i svakodnevnom životu stanovništva na ovom području.

Ovo izdanje, kao i druga izdanje ove kategorije, donosi još mnoštvo različitih podataka o životu franjevaca u samostanskoj redovničkoj zajednici, ali i o svakodnevnom životu lokalnog stanovništva, kao i o događajima koji su se tadašnjima članovima franjevačke redovničke zajednice činili bitnim i zanimljivim pa su ih zabilježili u kroniku.

Nakon prijepisa rukopisa, priređivači su priredili Popis vukovarskih gvardijana s kraćim biografskim podacima (1699.-1780.) te Popis predavača filozofskog učilišta u Vukovaru s kraćim biografskim podacima (1733.-1783.). Nažalost, autori ovih priloga napisali su vrlo kratke biografije gvardijana i profesora vukovarskog filozofskog učilišta. Mislim da bi bilo bolje da su te biografije detaljnije. Pri pisanju pojedinih biografija mogli su se poslužiti i *Hrvatskim franjevačkim biografskim leksikonom*, koji su priredili Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapitanović, a u kojem su biografije pojedinih franjevaca puno detaljnije. Priređivači su među priložima ovog izdanja, u sklopu Popisa i tumača uobičajenih mjera u 18. stoljeću, uvrstili i pregled nadnica, odnosno dnevnica iz 1776. te limitacije cijena živežnih namirnica na području Srijemske županije 1756.

Pohvalno je da su u sklopu ovog izdanja, kao pomagala, izrađena i kazala osoba, pojmovna, mjesta, rijeka, mora, država, zemalja, pokrajina i regija, crkva, kapela, samostana, rezidencija i slika od osobitog štovanja vjernika te svetkovina, blagdana i spomendana, koja su izradili Petar Elez i Ivana Posedi. Ova će kazala omogućiti budućim istraživačima brže i lakše pretraživanje ovog izdanja.

Na kraju mogu reći da će ova prva knjiga *Kronike* unaprijediti spoznaje budućih istraživača crkvene povijesti, povijesti franjevačkog reda u sklopu Provincije Bosne Srebrene, odnosno Provincije sv. Ivana Kapistrana, ali i lokalne, odnosno regionalne povijesti. Stoga ovo izdanje preporučujem istraživačima povijesti te se nadam će nas izdavači uskoro obradovati novom knjigom *Kronike* u sklopu ove biblioteke arhivskog gradiva.

Milan Vrbanus

Mirjana REPANIĆ-BRAUN i Mario BRAUN: *Spomenik Svetoga Trojstva u Osijeku / Monument of the Holy Trinity in Osijek* (Zagreb – Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2020). 295 str. ISBN 978-953-347-367-3.

Razdoblje poslijetridentske obnove u Katoličkoj Crkvi očituje se u likovnoj umjetnosti kroz promjene u sadržaju i ulozi slika i skulptura u sakralnom, ali i javnom prostoru. Osim ikonografskih promjena, nakon Tridentskog sabora (1545.-1563.) mijenja se i način prezentacije katoličkog identiteta u urbanom prostoru. U tom kontekstu treba se promatrati i spomenik Svetoga Trojstva u osječkoj Tvrđi, kao znak pobožnosti

jedne udovice koja je očito imala snažnu podršku lokalne zajednice i Crkve za podizanje velebnog spomenika. Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u 2020. godini, u sklopu serije *Mursa aeterna*, objavio je monografiju *Spomenik Svetoga Trojstva u Osijeku / Monument of the Holy Trinity in Osijek* autorskog dvojca Mirjane Repanić-Braun i Marija Brauna. Znanstvenoj i stručnoj javnosti nezamislivo je proučavanje barokne umjetnosti u kontinentalnoj Hrvatskoj bez radova i istraživanja Mirjane Repanić-Braun te specijalističkih konzervatorsko-restauratorskih sposobnosti konzervatora savjetnika Marija Brauna.

Akademik Andrija Mutnjaković, kao urednik izdanja i potpisnik predgovora, ističe kako se knjiga o kužnom pilu tematski nadovezuje na dva prethodno objavljena izdanja: *U osječkom Nutarnjem gradu / In der Inneren Stadt von Osijek* autorice Helene Sablić Tomić i *Palača Slavonske generalkomande u Osijeku / The Palace of the Slavonian General Command in Osijek* autorica Katarine Horvat-Levaj i Margarete Turkalj Podmanicki. U organizacijskom smislu, knjiga je kapitalno dvojezično izdanje, sadržajno oblikovano u jedanaest poglavlja, a tematski podijeljeno na dvije cjeline: povijesno-umjetničko istraživanje i konzervatorsko-restauratorsko istraživanje. Prvi dio iz područja povijesti umjetnosti potpisala je Mirjana Repanić-Braun, a drugi dio iz područja zaštite kulturnih dobara Mario Braun. Važna karakteristika izdanja je bogatstvo slikovnim materijalom, konkretno brojnim fotografijama visoke rezolucije. Izdanje je zaključeno priložima, koji se sastoje od popisa izvora i literature, konzervatorsko-restauratorske dokumentacije i kronologije dokumentiranih zahvata na spomeniku, te bilješkama o autorima.

Prvi dio istraživanja čini pet poglavlja s odvojenim zaključkom i bilješkama. Svako poglavlje dodatno je podijeljeno na manje jedinice. Prvo poglavlje („Spomenik Svetoga Trojstva u Osijeku i njegov povijesni i povijesnoumjetnički identitet“, 15-43) bavi se osnovnim informacijama o predmetu istraživanja, promatrajući ga u kontekstu vremena izgradnje. Pod utjecajem širenja bolesti kuge u Habsburškoj Monarhiji, kao zaštita i pomoć od Boga i svetaca zaštitnika, podižu se diljem srednjoeuropskog prostora monumentalni kameni spomenici, zavjetni „kužni pilovi“ (njem. *Pestsäule*). Izravni predložak im je bečki kužni pil posvećen Svetom Trojstvu koji su izradili vrsni bečki barokni umjetnici. Po uzoru na austrijske i slovenske primjere podignut je u Osijeku 1730. godine spomenik Svetoga Trojstva postavljen u središte glavnog trga fortifikacijskog diva Tvrde, nasuprot zgrade Slavonske generalkomande. Kako je javna skulptura nositelj poruke, autorica je iščitala povijesni i povijesnoumjetnički identitet kužnog pila. Repanić-Braun bavila se političkom simbolikom urbanističke i skulptorske cjeline koja je trebala odražavati božansku slavu habsburške dinastije (Monarhija je Bogom dana i povjerena habsburškoj dinastiji). Kužni pil je jasna markacijska točka prema neprijateljskom Osmanskom Carstvu. Također, stup je u svom okruženju nadilazio i pokrivao osmansku ostavštinu u Tvrđi. Povijesnoumjetnički identitet očituje se u stilskom i arhitektonskom povezivanju s južnim portalom zgrade Generalkomande. Svakako je moguća nazočnost unaprijed osmišljenog dekorativnog jezika na zgradama javne namjene, pa tako i na javnim spomenicima. Repanić-Braun posebno ističe mitološku ikonografiju, koju reprezentira nasuprotni portal u vidu veličanja lika Herakla iz antičke mitologije, povezujući je s glavnim habsburškim vojnim zapovjednikom Eugenom Savojskim i nje-

mu podčinjenim zapovjednikom osječke Tvrđe Maximilianom von Petraschom, koji je inicirao gradnju Generalkomande 1721. godine.

U drugom poglavlju („Ishodište, simbolika i oblikovne značajke spomenika stupova“, 45-63) govori se o prisutnosti javnih stupova od antičkog vremena. U razdoblju 17. i 18. stoljeća izdvajaju se dvije skupine u kojima je obilježje stupa određeno sadržajem koji nosi. Tako se stupovi dijele na marijanske stupove i spomenike Svetoga Trojstva. Marijanski stupovi su primjereni vremenu poslijetridentske obnove i protureformacije u katoličkoj Europi, pa su često postavljeni kao vladarski simboli pobjede nad neprijateljem države i Crkve. Spomenici Svetoga Trojstva su zavjetni kužni pilovi, specifični za područje katoličke Europe u 18. stoljeću. Tipični su za javni prostor gdje je vladar, narod ili pojedinac želio izraziti zahvalu ili tražiti zaštitu od bolesti i zaraze. Autorica naglašava dva tipa takvih kužnih pilova – frontalno i centralno koncipirane kompozicije. Osječki stup smješta u centralni tip. Umjesto ikonografskog prikaza *Prijestolja Milosti*, korišten je drugi tip antropomornog prikaza Svetoga Trojstva, gdje Bog Otac i Bog Sin sjede jedan do drugog, a iznad njih lebdi golubica Duha Svetoga, u nebeskoj sferi. Repanić-Braun objašnjava simboliku oblaka, koji su dio kompozicije kužnog pila, promatrajući ih na dvostrukoj razini, kao naglasak božanske, nebeske sfere, ali i biblijskog viđenja događaja i pošasti koji prethode Posljednjem sudu.

Treće poglavlje („Arhitektonsko-figurativna cjelina spomenika Svetoga Trojstva i njegova ikonografija, 65-97) podijeljeno je na više manjih jedinica. U prvom dijelu poglavlja autorica opisuje osnovni arhitektonski i figurativni sklop. Osječki kužni pil inspiriran je antičkim uzorima i obrascima klasične arhitekture. Iako spomenik pripada

centralnom tipu kužnih pilova, Repanić-Braun naglašava smještaj glavne figurativne cjeline Svetoga Trojstva usmjerene prema sjeveru, na koju se u donjoj razini stupa nadovezuju kipovi svetaca zaštitnika od kuge. Ikonografska analiza podijeljena je na dvije razine: tumačenje prvotne figurativne cjeline te naknadno dodanih kipova svetaca uokolo kužnog pila. Izvorni ikonografski postav kužnog pila činili su Sveto Trojstvo na vrhu stupa, zatim općepoznati sveci zaštitnici od kuge, redom sv. Sebastijan, sv. Rozalija i sv. Rok, te manje upečatljivi kipovi sv. Karla Boromejskog (osobito čašćenog od pripadnika habsburške dinastije) i sv. Franje Ksaverskog, svi postavljeni na gornjem dijelu stupa, na vijenac koji nose četiri velike volute. Za svakog pojedinačno autorica je sažela glavna obilježja u ikonografskom, a potom i likovnom pogledu, smjestivši ih u kontekst vremena borbe protiv teških epidemija bolesti, omogućivši ikonografsku usporedbu sa sličnim projektima diljem zemalja Habsburške Monarhije. Barokni kipovi sv. Josipa, Blažene Djevice Marije, sv. Katarine Aleksandrijske i sv. Ivana Nepomuka dodani su kužnom pilu 1784. godine, a dopremljeni su s osječkih tvrđavskih *kapija*. Prema Repanić-Braun, pridodani kipovi ne dijele istu svrhu i povijest nastanka s kužnim pilom. U kompozicijskom pogledu dobro su se uklopili, ali su stvorili umjetnu ikonografsku cjelinu. Stoga ih je autorica sagledala u kontekstu prvotnog postava na vratima utvrđenog grada. Za originalnu skulpturu Blažene Djevice Marije kaže da je načinjena prema ikonografskom tipu *Marije Pobjednice*, koju potom, u osječkom kontekstu, tumači kroz litanijski zaziv „Vrata raja“ te je povezuje sa srodnim osječkim primjerom. Također, bez pretjeranog objašnjenja ikonografskog rješenja, autorica se kratko dotiče uobičajenih i u poslijetridentskoj obnovi često zastupljenih kipova sv. Josipa i sv. Ivana Nepomuka, ističući tek

razliku u izradi i dataciji. Na daljnje razmatranje i proučavanje ikonografskog rješenja ostavlja kip sv. Katarine Aleksandrijske, kojoj ne nalazi topografsku ili teološku poveznicu s Osijekom i tvrđavskim *kapijama*.

U četvrtom poglavlju („O nastanku i autorstvu spomenika Svetoga Trojstva“, 99-133) raspravlja se o naručitelju, povijesti nastanka i mogućim atribucijama. Sama autorica naglašava oskudnost podataka, ali i potrebno propitivanje postojećih i davno usvojenih zaključaka. Za spomenik se zna da ga je dala podići barunica Marija Ana Petrasch, udovica baruna Maximiliana von Petrascha i kćerka slavnog osječkog generala Johanna Stephana von Beckersa. Ipak, Repanić-Braun drži malo vjerojatnim da je tako važan spomenik nastao kao „rezultat samo njezinih promišljanja o prostoru“. Autorica je donijela manje ispravke prijepisa i konačne godine, koja se čita prema zapisu-kronogramu. Prema njemu, kužni pil dovršen je sigurno do 1730. godine. Uslijed nedostatka podataka o kiparu, predstavlja se nekoliko teza o mogućem autoru. Propitujući valorizaciju Doris Baričević o negaciji Josepha Geruppa, Repanić-Braun je sklona podržavanju teze o autorstvu ili suautorstvu navedenog kipara, bez obzira na to što istraživačima nije zasad poznat valjan arhivski dokument ili opus ovog osječkog majstora. Doris Baričević u knjizi *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske* zaključuje da je „taj kipar, kojemu je klesanje u kamenu vjerojatno bila specijalnost, stranac iz jednog od umjetničkih središta, iz kojih su nove umjetničke stečevine dopirale do Hrvatske“ (str. 244). Nadovezujući se na zaključak, Repanić-Braun nudi rješenje u kiparu iz štajerskog kiparskog kruga prve trećine 18. stoljeća, odnosno čak konkretno u gradačkoj radionici baroknog kipara Johanna Jacoba Schoya. Pritom ne izostavlja Josepha Geruppa, koji se mogao

obrazovati kod Schoya ili zajedno raditi na kipu Svetog Trojstva. Povod su razmatranju štajerskog kiparstva i djelatne radionice u Grazu posredne veze Osijeka s Donjom Austrijom prilikom izgradnje Tvrđe.

Spomenik Svetoga Trojstva u Osijeku smatra se najreprezentativnijom baroknom javnom skulpturom u kontinentalnoj Hrvatskoj, te se njegov značaj naglašava u petom poglavlju naslovljenom „O spomenicima Svetoga Trojstva i marijanskim stupovima u kontinentalnoj Hrvatskoj – odabrani primjeri“ (135-151). Osim što je barokna javna plastika nedovoljno istražena, nameće se i problem očuvanosti takvih spomenika uslijed propadanja materijala, kao i utjecaja okoliša, ratnih zbivanja ili čovjekovog djelovanja. Autorica je za usporedbu navela kip Svetoga Trojstva u Požegi i Legradu, zavjetnu kompoziciju s kipom *Immaculate* i grupom svetaca u Koprivnici, *Colossus Marianus* u Varaždinu, kip Nebeske Kraljice u Čakovcu, kip *Immaculate* u Karlovcu i spomenik Bezgrešnog začeća Marijina na Gornjem gradu u Zagrebu. Ovo je poglavlje stoga poslužilo tematskoj usporedbi hrvatskih primjera i predstavljanju ostvarenih postignuća u produkciji kamene javne plastike.

Autorica je u zaključnom poglavlju nadopunjenom bilješkama (153-163) izrazila sukus cjelokupnog povijesno-umjetničkog istraživanja. Iako ne daje konačni sud za problematične teze i povijesne informacije, otvoreno raspravlja i obrazlaže vlastita ponudena rješenja. Na jednom mjestu sažela je ključne podatke o spomeniku te ponudila neke nove izvore i promišljanja. Ističući likovne značajke i povijest nastanka, autorica je došla do zaključka o urbanističkoj važnosti spomenika te idejama koje je taj spomenik predstavljao u vremenu kada je nastao.

Povijesne mijene osječkog kužnog pila dio su istraživanja o konzervatorsko-restauratorskim radovima na spomeniku, a ono je ujedno i temelj drugog dijela ovog kapitalnog izdanja. Spomenik kakvog danas poznajemo izmijenjena je slika kamenog kužnog pila dovršenog 1730. godine. Autor Mario Braun govori o spomeniku Svetoga Trojstva iz ugla zaštite kulturnih dobara te dobrih i loših praksi konzervatorske i restauratorske službe u Hrvatskoj tijekom duga gotovo tri stoljeća postojanja spomenika. Sedmo poglavlje naslovljeno je „Povijest konzervatorsko-restauratorskih radova na spomeniku Svetoga Trojstva“ (165-179). Braun je istaknuo u kojim povijesnim trenucima osječki kužni pil dolazi u fokus konzervatorske struke. Tijekom prve polovice 20. stoljeća, a posebno nakon ratnih razaranja u Drugom svjetskom ratu, javlja se potreba za valorizacijom, zaštitom i obnovom dotrajalog spomenika. Daljnja degradacija pokušala se zaustaviti izradom arhitektonske i fotografske dokumentacije, a značajni zahvati učinjeni su tek nakon osnivanja restauratorske radionice u Osijeku 1999. godine. Također, Braun naglašava važnost istraženosti i evidentiranja svih naknadnih popravaka ili preinaka te izvora koji o tome svjedoče. Konačno, autor je ustvrdio kako je, osim ljudskog faktora, najveći neprijatelj očuvanju spomenika Svetoga Trojstva spomenik sam. Naime, izrađen je od kamena pješčenjaka, lako dostupnog u Hrvatskoj i Srednjoj Europi, ali i podložnog intenzivnom propadanju, pa je obnova bila usmjerena na oblaganje postojećeg materijala ili postavljanje zamjenskog.

Osmo poglavlje (Zahvati na spomeniku Svetoga Trojstva između 1776./1777. i 2001. godine“, 181-249) govori o brojnim mijenama koje su se zbivale na spomeniku kroz dva stoljeća do konačne obnove početkom novog tisućljeća. Zahvati su podijeljeni u šest

kampanja, s posljednjom kao najznačajnijom, kojoj su prethodili opsežni istražni radovi. Autor je utvrdio prve popravke i proširenje spomenika u 18. i 19. stoljeću prema arhivskim i fotografskim izvorima. U kontekstu skulpturalne cjeline važni su uklanjanje nestabilnih dijelova, rekonstrukcije oštećenja, sanacije površine kamena te u izgledu proširenje spomenika skulpturama i dodavanje zaštitne ograde u nekoliko navrata. Interes obnovitelja bio je usmjeren na očuvanje spomenika znanjem i vještinama koje su tada posjedovali. U kontekstu stručne i specijalističke djelatnosti spomenik je ponovno došao u fokus obnove tijekom 1960-ih i 1970-ih godina. Samom zahvatu prethodili su dokumentiranje, laboratorijska istraživanja, fotografiranje, nacrti, projekti, proračuni i troškovnici. Za zahvate Braun kaže da je „primijenjen koncept *vidljive intervencije*, koja na teorijskoj razini proizlazi iz restauratorske etike i estetike muzejskog konzerviranja“. Intervencije su bile minimalne, izbjegavala se rekonstrukcija ili uporaba faksimila, a obnova je podrazumijevala redovito održavanje. Uslijed ratnih razaranja, skulptorska cjelina i pojedinačne skulpture doživjeli su velika oštećenja granatiranjem, a degradaciji spomenika potpomoglo je vandalsko ponašanje. Posljednja cjelina osmog poglavlja donosi informacije o stanju spomenika uoči konzervatorsko-restauratorskih radova 2001. godine. Detaljni opisi stanja prije obnove postupak su autora kako bi olakšao rad povjesničarima umjetnosti u utvrđivanju autorstva i interpretaciji djela. Iz tog razloga Braun je naveo opširne podatke o stanju arhitektonskog dijela spomenika, kipova svetaca i Svetoga Trojstva na kužnom pilu te skulptura dodanih 1784. godine. Posebno se osvrnuo na tragove polikromacije, utvrdivši da je kužni pil bio polikromiran, ali da je količina dokaza za rekonstrukciju bila zanemarujuća.

Posljednje poglavlje „Konzervatorsko-restauratorski radovi između 2001. i 2011. godine“ (251-267) prati obnovu spomenika kroz dugo desetogodišnje razdoblje. Autor je objasnio faze obnove, konzervatorski pristup i restauratorske postupke. Naglasio je kako se nastojala očuvati zatečena forma spomenika te da se na različitim dijelovima morao primijeniti odgovarajući postupak, od sanacije, rekonstrukcije do izrade faksimila.

U zaključnom dijelu (269-275) Braun je istaknuo ključna obilježja spomenika Svetoga Trojstva u kontekstu zaštite kulturne baštine. Počevši od vrste materijala, kamena pješčenjaka, naveo je uzroke oštećenja, zatim način ophođenja prema spomeniku, a onda i faze zahvata i primijenjenih tehnika obnove. Autor smatra da je uporaba novih tehnologija bila neophodna za obnovu koja je omogućila produljenje vijeka trajanja spomenika.

Iako možda svakodnevno prolazimo pokraj velebnog zdanja iz 18. stoljeća u središtu Tvrđe, vjerojatno ga ne pojmimo kao najveći kameni barokni spomenik u kontinentalnoj Hrvatskoj. Dvojezičnim izdanjem iz edicije *Mursa aeterna* iscrpno se istražio i u detalje obradio zavjetni kužni pil u osječkoj Tvrđi. Na jednom mjestu sabrana su recentna povijesnoumjetnička istraživanja, valorizacija te konzervatorske i restauratorske odrednice obnove. Cjelovita i kompleksna studija dala je uvid u tkivo umjetničkog djela kroz likovnu analizu i načela zaštite kulturnih dobara.

Gabrijela Odobašić

Katarina HORVAT-LEVAJ i Margareta TURKALJ PODMANICKI: *Palača Slavonske generalkomande u Osijeku* (Zagreb – Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2019). 237 str. ISBN 978-953-347-324-6.

Konačna prekretnica u raspodjeli vojnog utjecaja Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, koja će povoljno utjecati na razvoj hrvatskih krajeva, omogućena je velikom pobjedom Habsburgovaca u Drugoj bitci kod Beča 1683. godine. Nizom uspješnih ratnih operacija, zaključno s mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, postupno je oslobođen značajan dio hrvatskog teritorija, uključujući čitavu Slavoniju i veći dio Srijema. U vrijeme relativnog mira početkom 18. stoljeća na novooslobođenim područjima dolazi do reurbanizacije i nove organizacije prostora vojno-civilnih naselja i gradova. Diljem habsburško-osmanske granice i njezine pozadinske obrambene linije obnavljaju se ili adaptiraju starije postojeće, ali i izgrađuju nove utvrde i tvrđave čiji se fortifikacijski sistemi ispunjavaju novom gradnjom vojne, upravne i sakralne namjene. U to vrijeme graditeljsku preobrazbu proživljava i grad tvrđava Osijek, sjedište vojne, upravne i sudbene vlasti Slavonske vojne granice, koji ubrzo prerasta u jedan od najrepresntativnijih utvrđenih gradova na hrvatskom teritoriju. Važnu i vrijednu nadopunu slike povijesno-prostornog razvitka Osijeka tijekom 18. stoljeća i njegovih visokokvalitetnih baroknih urbanističkih obilježja i arhitektonskih ostvarenja donosi monografija *Palača Slavonske generalkomande u Osijeku* povjesničarki umjetnosti Katarine Horvat-Levaj i Margarete Turkalj Podmanicki. Monografija je izdana 2019. godine, nakladnici su Hr-

vatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, a sunakladnik Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Autorice monografije istaknute su povjesničarke umjetnosti s dugogodišnjim iskustvom u znanstveno-istraživačkom radu na području hrvatske barokne umjetnosti, arhitekture i urbanizma. Graditeljstvo osječke Tvrđe, posebice njezinih sakralnih zdanja, već je bilo predmetom njihova stručnog i znanstvenog interesa. Stoga kreiranje monografije o najreprezentativnijoj profanoj građevini unutar Tvrđe, nositeljici baroknog identiteta grada, čini logičan nastavak njihova istraživačkog rada. Brojni su se istraživači do sada bavili arhitekturom i urbanizmom osječke Tvrđe, ali do ovog izdanja nitko se nije u ovolikoj mjeri posvetio istraživanju zgrade nekadašnje palače Slavonske generalkomande. Opsežna, bogato opremljena dvojezična monografija o nekadašnjoj palači, današnjem sjedištu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, rezultat je iscrpnih terenskih i arhivskih istraživanja autorica u sklopu dvaju projekata: sveučilišnog projekta „Palača Slavonske generalkomande u osječkoj Tvrđi – kontekst i valorizacija unutar hrvatske i srednjoeuropske barokne arhitekture“ (voditeljica: Margareta Turkalj Podmanicki) i projekta Hrvatske zaklade za znanost koji se odvija u okviru Instituta za povijest umjetnosti „Eugen Savojski (1663.-1736.) i gradovitvrđave jugoistočne granice Habsburške Monarhije“ (voditeljica: Katarina Horvat-Levaj). Važno je istaknuti kako je monografija dio bogate edicije „Mursa aeterna“ akademika Andrije Mutnjakovića (glavni urednik) i Antuna Tucaka, dopisnog člana HAZU (izvršni urednik), koja posljednje desetljeće okuplja brojna vrijedna izdanja o novim saznanjima o osječkoj povijesti, umjetnosti i arhitekturi. Uz predgovor glavnog urednika An-

drije Mutnjakovića, predgovor autorica, zaključak, transliteraciju i prijevod arhivskih dokumenata o palači, literaturu i kazalo, monografija je strukturirana u šest tematskih cjelina.

Prvo poglavlje upoznava čitatelja s osnovnom tematikom knjige iznošenjem općenitih podataka o palači Slavonske generalkomande, njezinoj arhitektonskoj i urbanističkoj vrijednosti i značenju koje zauzima u okviru hrvatske i srednjoeuropske barokne profane arhitekture. Nastavlja se sažetim i jasnim pregledom specifičnih vojnokrajinskih prilika u kojima se razvijao Osijek kao jedna od ključnih strateških točaka u jedinstvenom sustavu bastionskih gradova utvrda izgrađenih diljem pograničnog područja Habsburške Monarhije prema Osmanskom Carstvu. Povijesne i prostorne prilike izgradnje reprezentativne palače Slavonske generalkomande autorice dodatno objašnjavaju iznošenjem detaljne rekonstrukcije procesa izgradnje osječke Tvrđe, u kojoj je palača imala istaknuti položaj uz glavni gradski trg, čime je uvelike utjecala na cjelokupno urbano tkivo Osijeka, koji se u to vrijeme oblikovao u planirani barokni grad.

U drugom, opširnom poglavlju, nakon neophodnog uvoda u povijesne i prostorne okvire razvitka palače, autorice donose opis i temeljitu analizu prostorne organizacije i arhitektonske plastike današnjeg zdanja zgrade. Posebna pozornost posvećena je temeljnim baroknim obilježjima njezine unutrašnjosti i vanjštine: složenoj prostornoj organizaciji, raskošnom pročelnom portalu, reprezentativnom vestibulu sa stupovima i svečanoj dvorani na prvom katu s balkonom iznad portala.

Nakon analize najvažnijih stilskotipoloških obilježja zgrade, a koja su unatoč brojnim pregradnjama i izmjenama tijekom 19. i 20. stoljeća u većem di-

jelu sačuvana do danas, slijedi poglavlje podijeljeno na četiri potpoglavlja o projektu i gradnji palače u 18. stoljeću. Prva tri potpoglavlja prate građevinski razvoj palače od idejnog projekta, čiji nastanak autorice prema novootkrivenim dokumentima iz Ratnog arhiva u Beču datiraju u 1721. godinu, preko najstarijeg i dosad jedinog poznatog prikaza palače iz 18. stoljeća, pa sve do gubitka njezinih izvornih funkcija 1783. godine, kada se sjedište vojnog zapovjednika za Slavoniju i Srijem premješta u Petrovaradin. Rekonstrukcija građevnog razvoja temelji se na pisanim dokumentima, nacrtima palače, nacrtima Tvrđe na kojima su ucrtani radovi izvođeni na javnim građevinama unutar grada i uz pomoć dodatnih podataka konzervatorsko-restauratorskih istraživanja 21. stoljeća. Poglavlje završava sažetim i zanimljivim pregledom generalâ stanovnikâ palače koji su na različite načine tijekom 18. stoljeća utjecali na izgradnju osječkog fortifikacijskog sistema, ali i na profane i sakralne građevine unutar grada.

Četvrto poglavlje obrađuje pitanje ishodišta projekta za izgradnju palače i njezinog smještaja u širi srednjoeuropski kontekst. Prvo potpoglavlje donosi pregled razvoja bečke barokne profane arhitekture na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće s ciljem valorizacije i komparacije oblikovnih obilježja palače s arhitektonskim ostvarenjima u političkoj i stilskoj središnjici Monarhije, Beču. Uz pomoć analize specifičnih oblikovnih elemenata palače iznesene u prethodnim poglavljima, autorice rasvjetljaju ishodište projekta palače povezujući ga s arhitekturom Beča, na koju velik utjecaj u oblikovanju imaju invencije istaknutih baroknih arhitekata Johanna Bernharda Fischera von Erlacha i Johanna Lucasa von Hildebrandta. Navođenjem i kratkim opisom komparativnih primjera iz današnje Austrije, Italije, Rumunjske, Slovačke i Mađarske, u sljedeća dva pot-

poglavlja određuju se porijeklo i uzori dvaju najreprezentativnijih elemenata palače: vestibula sa stupovima i portala s atlantima. Do imena arhitekta palače ne dolaze, ali složenom razradom do sada poznatih podataka i iznesenih spoznaja, u posljednjem potpoglavlju daju određene prijedloge atribucije i upozoravaju na važne činjenice koje istraživači barokne arhitekture moraju imati na umu, a to je da su atribucije veoma složene zbog raznih utjecaja, dugačkog trajanja izgradnje i mogućnosti sudjelovanja više inženjera i arhitekata. Također, posebno ističu i uloge u oblikovanju palače komandanta Osijeka Maximiliana Petrascha i princa Eugena Savojskog, istaknutog vojskovođe i inicijatora arhitektonskih i urbanističkih zahvata diljem Monarhije.

Iako je istaknuto kako se palača Slavonske generalkomande razlikuje od javne i vojne arhitekture Osijeka i ostalih pograničnih gradova nekadašnje jugoistočne granice Habsburške Monarhije, u petom poglavlju knjige autorice uspješno izdvajaju njezine arhitektonske odraze u Hrvatskoj i inozemstvu. Uspoređuju je s ostalom osječkom arhitekturom, zgradom sjedišta Banatske generalkomande u Temišvaru, palačom obitelji Petrasch u Olomoucu, dvorcem grofa Antuna Jankovića u Daruvaru i dvorcem Pejačević u Virovitici.

Završno poglavlje donosi pregled pregradnji i adaptacija palače od kraja 18. stoljeća, kada osječka Tvrđa gubi svoju stratešku važnost, do njezine posljednje namjene koju dobiva krajem 20. stoljeća useljavanjem osječkog sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera. Prvo potpoglavlje uz pomoć brojne dokumentacije opisuje izvedene i planirane zahvate na palači tijekom 19. stoljeća, koja u tom trenutku služi kao general-vojarna. Bez obzira na gubitak svoje izvorne funkcije, palača zbog svoje reprezentativnosti i dalje zadržava ulogu jedne od najvažnijih točaka u gradu, u kojoj se u 19. stolje-

ću odvijaju razna kulturna događanja, o čemu govori sljedeće potpoglavlje. Treće potpoglavlje donosi pregled destruktivnih intervencija izvedenih na palači tridesetih godina 20. stoljeća, uzrokovanih promjenama vojne i političke prirode koje su onemogućavale ispravno vrednovanje baštine ranijeg razdoblja. Povijesni pregled završava navođenjem istraživanja koja su se izvodila na palači krajem prošlog stoljeća, a u svrhu promjene namjene zgrade nekadašnje vojnozapovjedne palače u upravnu zgradu osječkog sveučilišta.

U zaključku autorice ističu kako je palača „nakon rušenja bastionskih fortifikacija glavna materijalizacija nekadašnjeg povijesnog značenja osječke Tvrde na braniku europske civilizacije od osmanskih osvajača“ te, u skladu s tom činjenicom i saznanjem o njezinom kompleksnom i vrijednom arhitektonskom zdanju od velike važnosti za graditeljstvo današnje Hrvatske pa i Srednje Europe, priželjkuju njezinu uspješnu cjelokupnu revitalizaciju u budućnosti.

Nakon zaključka, dio monografije posvećen je dokumentima važnim za proučavanje povijesti osječke Tvrde i građevinskih faza palače Slavonske generalkomande od početka 18. do početka 21. stoljeća. Vrijednu transliteraciju i prijevod donosi povjesničarka Sanja Lazanin. Slijede popis izvora korištenih u knjizi razvrstan prema arhivskim, muzejskim i kulturnim ustanovama, opsežan popis domaće i inozemne literature, kazala imena, lokaliteta i spomenika te bilješke o autoricama. Posebnu vrijednost ove monografije čine brojni likovni prilozi, od vrijednih reprodukcija izvornih arhitektonskih nacрта i grafičkih priloga iz 18. stoljeća do vrlo kvalitetnih suvremenih fotografija, od kojih se posebno ističu fotografije kreirane dronom, koje pružaju jedan veoma zanimljiv pogled na povijesno tkivo osječke Tvrde. U stvaranju sveobuhvatnog i te-

meljitog pristupa tematici, autorice koriste raznorodne izvore arhivske dokumentacije arhivskih i kulturnih ustanova u Zagrebu, Osijeku, Beču, Budimpešti i Karlsruheu.

Monografija povjesničarki umjetnosti Katarine Horvat-Levaj i Margarete Turkalj Podmanicki izuzetno je vrijedan doprinos poznavanju hrvatske barokne arhitekture. Autorice su stvorile prvi cjeloviti prikaz nekadašnje palače Slavonske generalkomande, koji je vrlo teško nadmašiti i koji čini nezaobilaznu literaturu za sve zainteresirane za proučavanje povijesti i umjetnosti Osijeka tijekom 18. stoljeća, ali i arhitekture baroka na širem nekadašnjem pograničnom području Habsburške Monarhije prema Osmanskom Carstvu.

Iva Vidović

Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca. Sastavio Stančić. 3. izdanje (pretisak), ur. Martina KELAVA (Drenovci: Muzej Cvelferije, 2020). 112. str. + obiteljsko stablo (Obitelj Šestić). ISBN 978-953-48152-3-6.

U prosincu 2020. godine iz tiska izlazi jedan doista zanimljiv pretisak trećeg izdanja poeme *Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca* koju je izvorno dao sastaviti „Stančić“. Ova knjiga u nakladi Muzeja Cvelferije iznjedrila je, osim pretiska izvornika, i detaljno razrađenu analizu djela kojom se nastojala upotpuniti cjelovita priča.

U „Predgovoru“ (4-5. str.) Martina Kelava, ujedno i urednica knjige, navodi kako je obrada djela započela 2018. godine tijekom etnografskog terenskog istraživanja u Račinovcima. Izdvaja kako su navođenje poznate Knjižare Ja-

koba Reicha u Vinkovcima kao nakladnika knjižice, izostanak godine izdanja te sama tematika djela bili velika motivacija za nastavak istraživanja. Na samome početku ističe i ključna istaživačka pitanja na koja će pokušati pronaći odgovor. Najvažnija od njih su ipak ona vezana uz to tko je bio Pero Šestić iz Račinovaca te koja je uloga, odnosno važnost knjižice koja je bila tiskana u trećem izdanju.

Nakon „Predgovora“ slijedi dio naslovljen „Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca - pretisak“ (6-39. str.). U tome segmentu donosi se pretisak izvorne poeme sastavljene od tri dijela: „Oproštaj!“, „Tužna mladost!“ te „Smrt i pokop“. Sadržaj poeme prati tragičnu sudbinu obitelji Šestić iz Račinovaca u kojoj se kao protagonist nameće sam Pero Šestić.

Poslije pretiska dolazi analiza Marije Raguž „O književnome aspektu djela Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca“ (41-54. str.). U ovoj djelu se konstatira kako je pitanje autorstva izvornika ostalo i dalje otvoreno, a nepoznavanje godine prvoga izdanja otežava mogućnost svrstavanja djela u kontekst književnog stvaralaštva određenog doba. Raguž naglašava kako će temelj daljnjeg vrednovanja djela biti sam tekst. Ujedno zaključuje kako je ovo djelo posebno jer se radi o jedinstvenoj kombinaciji žanra, stiha, stila i sadržaja te da u opusu hrvatske književnosti ne postoji nešto identično tome. Po žanru djelo pripada poemi, lirsko-epskom spjevu, odnosno radi se o djelu u stihu (desetercu). Autorica ističe kako je djelo blisko tradicijskim naricaljkama, a kao potvrdu toga iznosi određene primjere, od kojih je najupečatljiviji onaj s 45. stranice:

„Ustaj Pero, veseli svatove
Ustaj Pero i Mila te zove
Ajd ustani mili pomodaru

Mili Pero naš vridni rataru
I kopače svi nas veseljače
Kočijašu i mili stanaru
I svinjaru mladi govedaru
Ustaj Pero pa nas razveseli
Ustaj Pero naš golube bjeli!“

Nadalje, Raguž razrađuje temu poeme dajući poseban osvrt na svaki dio izvornoga djela „Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca“.

Nakon književnog aspekta slijedi prilog s etnološkog gledišta naslovljen kao „Etnografski elementi u poemi Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca“ (57-65. str.). Autorica toga dijela je urednica knjige Martina Kelava. Ona naglašava kako je namjera njezinoga teksta iznijeti etnografske elemente koji opisuju ljudsko društvo i kulturu Račinovaca na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Također, navodi i prezimena starosjedilaca (Šokaca) mjesta Račinovci, među kojima se osim obitelji Šestić ističu i obitelji Agić, Azapović, Babić, Brnić, Jokić, Maroševac, Marković te Panjičanin. Kelava naglašava kako su i danas u Račinovcima zastupljena gore navedena prezimena. Kao posebene parametre promatra obiteljske zadruge te životne i godišnje običaje. Ona približava terminologiju vezanu uz obiteljske zadruge i objašnjava njihovu ulogu, vodeći čitatelja prema opisu zadruge Šestić. Ističe kako je raspadom zadruga i stvaranjem posebnih kućanstava s istim prezimenom došlo do potrebe stvaranja nadimaka, kako bi se pojedinci razlikovali, a ujedno kako bi se sačuvalo trag o zajedničkom pretku. Tako u Račinovcima postoje: Ikini, Odžini, Veberovi, Šestići i Plaskijini. Svi oni nose isto prezime, Šestić. Obiteljske zadruge pokazale su svoju učinkovitost, dugo vremena su se i održavale, no pojava nove životne dinamike potisnula je oblik zadružnog života na margine povijesnih knjiga. Au-

torica spominje kako su temeljni životni običaji bili vezani uz rođenje, vjenčanje te smrt. Iz izvornoga teksta je vidljivo kako je Pero imao tzv. „crne svatove“. Inače, potonji su bili karakteristični u slučaju kada je preminuli mladić bio neoženjen. Kao jednu zanimljivost vezanu uz račinovačko groblje autorica ističe opsike i križeve. Opsici su drveni okviri koji se nalaze na grobnome mjestu. Osim po dimenzijama, razlikuju se i po boji, pa su nam tako poznati tamnosmeđi ili tamnocrveni opsici koji označavaju smrt osobe u srednjoj životnoj dobi, bijeli koji označavaju smrt djeteta ili jako mlade osobe te crni opsici koji upućuju na smrt u dubokoj starosti. S druge strane, stariji tip križeva se osim po boji i dimenzijama razlikuje i po obliku, gdje je napravljena jasna distinkcija između spolova preminulih. Muški križevi imaju ravne plohe i na krajevima su naglašeni ukrasi u obliku dviju prekrštenih dijagonalnih linija, dok se ženski križevi prema krajevima sužavaju i imaju ukras koji podsjeća na poluotvorene latice. Grob Pere Šestića još uvijek nije pronađen, no s obzirom na poznate činjenice, zasigurno su opsik i križ bili bijele boje. Kelava još obrađuje običaje vezane uz vjerski život, odnosno bavi se konkretno božićnim običajima. Upravo je Pero Šestić preminuo na drugi dan Božića, odnosno na blagdan Stjepana Prvomučnika, 26. prosinca 1910.

Najopširniji dio obrađenoga djela nosi naziv „Kada prodjete pokraj sela moga: prikaz tužne sudbine jedne obitelji iz Račinovca“ (67-96. str.) i prostire se na 30 stranica. Autor toga dijela, Ivan Lučić, nastojao je kroz povijesnu perspektivu ponuditi odgovore na određena pitanja koja su pri čitanju izvornika ostala neodgovorena. Lučić je prvo razmatrao pitanje autorstva, nastojao je saznati tko je sastavljač Stančić. Od kazivača je, a da im to nije prethodno sugerirano, saznao kako se radi o Ivi Stančiću

iz Račinovaca koji je kasnije otputovao u Sjedinjene Američke Države. Toga Ivu Lučić je pronašao u matičnim knjigama upisanog kao Ivana Stančića, rođenog 9. veljače 1883. godine u obitelji Marka Stančića i Jule Szalay, dok je u registru useljenika Sjedinjenih Američkih Država pronašao Ivana Stančića, rođenog na isti datum, koji je iz mjesta Račinovci na tlo Amerike kročio 18. travnja 1913. godine. Lučić je promatrao i odnos Pere i Stančića te je radom na matičnim knjigama župe Račinovci doznao kako je Stančićeva supruga Liza rođena Panjičanin dolazila s istoga kućnoga broja kao i Perina majka Elizabeta (Elisabetha). Odnosno, potonja je Lizi bila tetka, što bi značilo da su Liza i Pero bili bratić i sestrična. Stoga se može zaključiti kako je Stančić bio vrlo blizak priči, čak se može pretpostaviti da je i osobno bio pored Pere u trenutku njegova odlaska na drugi svijet. U oko upada i činjenica da je knjiga tiskana u Knjižari Jakoba Reicha u Vinkovcima, no izostanak godine izdanja otežao je precizno određivanje vremena izlaska djela. Stoga je Lučić pristupio istraživanju kako bi se pobliže saznala godina u kojoj je knjiga tiskana. Došao je i do okvirnih rezultata. Po njemu, prvo izdanje knjižice nije moglo biti tiskano prije 1911. godine, a potkrepu toj tvrdnji Lučić pronalazi pregledavajući matične knjige umrlih župe Račinovci. Iz njih saznaje kako je smrt glavnoga aktera poeme evidentirana 26. prosinca 1910. Godine koje bi omeđile mogućnost izdavanja ostaju i dalje nepoznate iz više razloga: prvi je navedeno egzaktno godine izdanja na tiskanoj knjižici, dok je drugi nastavak rada Knjižare pod istim imenom i nakon smrti Jakoba Reicha (nakon 1922.). Stoga, Lučić razmatra još neke parametre koji bi potencijalno mogli biti povezani s vremenskim smještajem samoga djela. Jedan od njih je vezan za moguće poznanstvo Perina oca Antuna i samoga Jakoba Reicha. Naime, Antun Šestić je

bio dugogodišnji zastupnik i odbornik u Brodskoj imovnoj općini, prekoputa koje se nalazila Knjižara Reich. Lučić je priložio i dokumente na kojima se jasno vidi kako je Brodska imovna općina poslovala s Knjižarom Reich. Jedan dokument svjedoči i o ugovoru o najmu prostorija unutar Brodske imovne općine iz 1910. godine, za poslovni prostor i prostor za stanovanje. Zahtjev podnesen od strane Jakoba Reicha odobrio je Gospodarstveni odbor, a na njemu se nalazi i vlastoručni potpis Antuna Šestića. Sasvim sigurno su Antun Šestić i Jakob Reich bili dugogodišnji poznanici; osim što ih je povezivalo međusobno poslovanje, jedno vrijeme su se nalazili i u istoj zgradi, što znači da su se nekada i susretali. Je li Antun Šestić naručitelj ili financijer toga djela ostaje i dalje nepoznato. Može se također pretpostaviti da je možda on bio poveznica između sastavljača djela i knjižare u kojoj je djelo tiskano. Nadalje, Lučić spominje i nakladni znak, koji se također može promatrati kao svojevrsna pomoć u otkrivanju godine izdavanja djela. Priložio je dokumente na kojima je vidljiva promjena nakladnog znaka. Istaknuo je da osim studije Marije Idžojtić naslovljene „Tipografski sinjeti i zaštitni znakovi Eugena Seklera“ (2016.), u kojoj se donosi nakladni znak Knjižare Jakoba Reicha iz 1924. godine, nije našao ni na jedan drugi izvor koji bi govorio o godini u kojoj je promijenjen nakladni znak. Dakle, Lučić još jednom naglašava kako se ne može sa sigurnošću tvrditi da je nakladni znak promijenjen baš 1924., no ističe (ako se uzme da je novi nakladni znak Knjižare Jakoba Reicha korišten od 1924. nadalje) da se tiskanje trećega izdanja može okvirno ograničiti upravo tom godinom. Lučić donosi i segment vezan za obiteljske zadruge, fokusirajući osvrt ponajviše na zadrugu Šestić. Prema tome, znamo da je obitelj Antuna Šestića živjela na kućnom broju 47, gdje je boravio i njegov otac, Perin djed Thaddeus (Tadija) Šestić. Također, po-

znato nam je i kakav je to oblik zadruge bio jer se na stranici 82. navodi se kako se radilo o „cjelovitoj, seljačko-krajiškoj, vlasničkoj, nepodijeljenoj zadruzi čiji su se članovi bavili (...) ratarstvom“. Lučić je kreirajući obiteljsko stablo objedinio i ostale članove zadruge. To obiteljsko stablo nalazi se unutar knjige na posebnom plastificiranom papiru formata A4.

Posljednji, ali tematikom nikako manje važan, dio „Jezik Tužne mladosti i žalostne smrti Pere Šestića iz Račinovaca“ (99-111. str.), koji je obradila ujedno i lektorica knjige Tena Babić Sesar, bavi se jezičnim obilježjima djela, gdje se raščlanjuju književni i dijalekatni sloj. Upravo je dijalekatni sloj dominantniji kroz tekst, a radi se o posavskom poddijalektu slavonskog dijalekta štokavskoga narječja koji nije stran ni danas na području Račinovaca i okolice. Autorica naglašava kako se analizom poeme elementi toga narječja i dijalekta pronalaze na gotovo svim jezičnim razinama: fonološkoj, morfološkoj te leksičkoj. Također, autorica ističe da se, prema temeljnoj Ivšičevoj studiji „Današnji posavski govor“ iz 1913., govor Račinovaca prema naglasnom kriteriju svrstava u VII. skupinu govora, zajedno u razred s govorom Podgajaca, Rajeva Sela, Gunje i Đurića. U ovome dijelu je podrobno razrađena i posebitost toga govora navođenjem niza primjera pronađenih u samome tekstu. Na 109. stranici, Babić Sesar svoju analizu zaključuje konstatacijom kako je „*Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca* s jezičnoga aspekta iznimno važno djelo jer, u prvome redu, ocrtava duh vremena, a u drugome duh zavičaja, stoga čitatelju – posebno onomu koji osjeća privrženost račinovačkomu, cvelferskom, ravničarskom, šokačkom kraju – pruža osjećaj pripadnosti oslikan šokačkom *riči*“,

Obradom i izdavanjem ove knjige doprinijelo se dodatnom bogatstvu bibliografije Cvelferije, koja unatoč teškim

vremenima nastoji barem na kulturnom polju izmaknuti potpadanju u apsolutnu melankoliju. Unatoč malobrojnosti podataka vezanih uz samu poemu te vidljivoj oštećenosti knjižice, grupa autora je iscrpnim radom uspjela pronaći odgovor na određena pitanja i potaknuti čitatelje na daljnje promišljanje. Rezultati su došli ponajviše zbog korištenja multidisciplinarnosti, povezivanja i prožimanja različitih znanosti, kao što su povijest, kroatistika i etnologija, koje su bile ključna odrednica za samo djelo, Sve te znanosti podjednako su doprinjele upotpunjavanju razumijevanja ove poeme. Na samome kraju istaknuo bih i upečatljive riječi iz dijela „Oproštaj“ izvornoga djela *Tužna mladost i žalostna smrt Pere Šestića iz Račinovaca*, koje se u knjizi nalaze na 9. stranici, a to su:

„Prijetelju, mili čitatelju
 Ispuni mi moju zadnju želju,
 Čitaj opis života mladoga
 Pa se sjeti mene pokojnoga (...)“

Cilj protagonista, kao vjerojatno i sastavljača djela, bio je da Pero, unatoč tome što je otišao vrlo mlad, ostane kroz nova čitanja upamćen za sva vremena. Jedan zahtjev koji je, zahvaljujući inicijativi Muzeja Cvelferije, nakon 110 godina od smrti glavnoga aktera uspješno ostvaren. Danas mi čitamo priču o Peri Šestiću i zajedno s njim proživljavamo njegovu patnju. Doista, u punini se potvrđuju i riječi Marije Raguž, koja na 53. str. ističe: „Svako djelo oživljava u trenutku kada ga se čita.“ Stoga s nestrpljenjem iščekujemo neke nove obrade tema vezanih za prostor Cvelferije, a do tada čitat ćemo priču o Peri Šestiću iz Račinovaca.

Josip Lučić

Stipica GRGIĆ: *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939*. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, 2020). 878 str. ISBN 978-953-7823-81-8.

U izdanju Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, kao druga u nizu knjiga u biblioteci „Institucije i pojedinci“, 2020. godine objavljena je knjiga dr. sc. Stipice Grgića *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939*. Knjiga je doručena i dopunjena doktorska disertacija pod naslovom *Uprava u Savskoj banovini (1929.-1939.) – između državnog centralizma i supsidijarnosti*, obranjena na istom fakultetu 2014. godine pod mentorstvom prof. dr. sc. Ivice Šute. Recenzenti knjige su dr. sc. Suzana Leček s Hrvatskog instituta za povijest i dr. sc. Ivan Hrštić s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar.

Knjiga je, uz napomenu o biblioteci „Institucije i pojedinci“ te „Zahvale“ autora, podijeljena na deset većih poglavlja, od kojih posljednje poglavlje čine opsežni „Prilozi“ (738-847). Na kraju knjige nalaze se „Summary“, „Popis izvora i literature“ te bilješka o autoru. Strukturirana je kronološki i tematski, a pojedina su veća poglavlja podijeljena na manja tematska potpoglavlja.

U uvodnom poglavlju (15-35) autor definira temeljne pojmove, donosi pregled relevantne literature, arhivskih fondova, kao i drugih izvora za istraživanje navedene problematike, te ključke i stavove dosadašnjih istraživača o problematici uprave i samouprave. Istraživanje je prostorno ograničeno na Savsku banovinu, koja se u najvećoj mjeri (preko 90 %) podudarala s područjem bivše Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Vremenski je ograničeno na razdoblje od početka Šestosiječanjske diktature 1929. godine do kolovoza 1939. godine,

kada je sporazumom Cvetković-Maček stvorena Banovina Hrvatska.

U poglavlju „Nastanak i razvoj uprave u hrvatskoj prošlosti“ (36-107) autor iscrpno prikazuje razvoj uprave i samouprave u razdoblju koje je prethodilo postojanju Savske banovine, od Habsburške Monarhije, kasnije Austro-Ugarske, preko Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do proglašenja Šestosiječanjske diktature 1929. godine. U razdoblju Austro-Ugarske, uz izgradnju centralističkih institucija, ipak je došlo do određenog razvoja samouprave na najnižim razinama – gradskim i seoskim općinama. S uspostavom nove države krenulo se u znatniju centralizaciju uprave na svim razinama. Autor zatim analizira promjene u lokalnoj samoupravi te stvaranje oblasti koje su trebale biti i samoupravne jedinice, no to je u određenoj mjeri zaživjelo tek u drugoj polovici 1920-ih godina. U posljednjem dijelu poglavlja obrađen je proces ukidanja dotadašnje oblasne uprave i samouprave te stvaranje banovina.

U poglavlju „Šestosiječanjska diktatura“ (108-129) ukratko su prikazani proces uspostave diktature i reakcije pojedinih političkih aktera na njeno proglašenje. Ubrzo po proglašenju diktature uslijedio je proces stvaranja zakonodavstva kojim je kralj postao „izvor i središte sve (upravne) moći“, a krenulo se i u aktivnije ujednačavanje do tada različitog zakonodavstva. Zakonodavni je rad svakako išao i u smjeru dodatne centralizacije uprave, što je vidljivo i prije same upravne podjele zemlje i stvaranja banovina. Kao neke od svojih većih uspjeha u prvoj godini, novi je režim isticao upravo reorganizaciju uprave, smanjenje broja ministarstava, ukidanja ili spajanja pojedinih ureda, ali i čišćenje raširene korupcije te „partizanstva“ među činovništvom. Autor priznaje da je u navedenom razdoblju došlo do značajnijeg uvođenja reda u sustav uprave,

kao i određenih smanjenja nabujale birokracije, no to ipak nije rezultiralo stvaranjem potpuno moderne uprave.

U četvrtom su poglavlju (130-327) iscrpno analizirani organizacija uprave koja je uslijedila nakon proglašenja diktature, donošenje novog *Zakona o unutrašnjoj upravi* te nova upravna podjela zemlje i stvaranje banovina u listopadu 1929. godine. Zemlja je podijeljena na ukupno devet banovina, koje su definirane kao upravne i samoupravne jedinice, te Upravu grada Beograda. Područje Hrvatske u najvećoj je mjeri bilo u sastavu Savske banovine sa sjedištem u Zagrebu i Primorske sa sjedištem u Splitu. Savska je banovina bila površinom i brojem stanovnika najveća banovina. U nastavku autor analizira zakonodavni okvir djelovanja novih administrativnih jedinica, ustroj i djelovanje banskih uprava te donosi biografije banova Savske banovine. Uz promjene na razini banovine, analizirane su i promjene na razini kotara te je autor napravio pregled kotara i kotarskih načelnika s područja Savske banovine. Iako su banovine definirane i kao samoupravne jedinice, predviđeno uvođenje samouprave kroz stvaranje banovinskih vijeća, unatoč pojedininim najavama, nije provedeno, a vrlo brzo se o njenom uvođenju prestalo i govoriti. Stvoreno je pak bansko vijeće kao savjetodavno tijelo bana, ali budući da su banski vijećnici imenovani, a ne izabrani, bili su gotovo u potpunosti ovisni o režimu. Kako bansko vijeće nije imalo realnih ovlasti (nije donosilo proračun, već ga samo primalo na znanje), ubrzo se pretvorilo u *sklonište* za nižerangirane ili lokalne političare koji su prišli režimu diktature. U posljednjem dijelu poglavlja napravljen je pregled kontrolnih organa banskih uprava, analiziran je ustroj i djelovanje okružnih inspektorata stvorenih 1929. godine, a formalno ukinutih i pretvorenih u Inspektorski odjeljak pri banskoj upravi 1934. godine.

U petom su poglavlju (355-464) obrađeni državni i banovinski službenici, koji su u historiografiji često smatrani u potpunosti ovisnima o režimu i trenutnoj vladajućoj garnituri, svojevrsnim *servisom režima* ili *inventarom*. Autor donosi zakonodavni okvir vezan uz pitanja službenika, analizira utjecaj političke i gospodarske situacije na njihov položaj te donosi brojčane podatke o kretanju i strukturi zaposlenih. U nastavku su prikazani uvjeti i mogućnosti rada te kontrola i disciplinska kažnjavanja službenika. Posebno je zanimljiva analiza razlika između proklamiranog i stvarnog odnosa („teorije i prakse“) uprave i službenika s politikom te utjecaja politike i političara na rad uprave, primarno kroz česte „intervencije“. Posljednji dio poglavlja posvećen je odnosu između građana i uprave, posebno važnom jer su mnogi građani državu i režim percipirali upravo kroz odnos s pojedinim lokalnim službenicima, budući da sa višim instancama uglavnom i nisu imali kontakta.

Šesto poglavlje („Financije i samouprava“, 464-547) obrađuje pitanje financija, neophodnih za normalno funkcioniranje svake uprave i obavljanje predviđenih djelatnosti. Autor analizira sustav prihoda banovinskih proračuna, kao i proračuna gradskih i seoskih općina, te metode kontrole državnih vlasti nad financijama podređenih jedinica. U nastavku su uspoređeni prihodi i rashodi samouprava, kao i kreditna zaduženja. Kako prihodi koji su prepušteni banovinama nisu bili dovoljni za financiranje preuzetih obaveza, banovine su uvodile posebne namete, što je uslijed već raširene ekonomske krize stvaralo dodatni teret za stanovništvo, ali i probleme pri ubiranju poreza. Budući da su različite jedinice uvodile različite namete, Stojadinovićeve je vlada krenula u pokušaj unifikacije i reguliranja pojedinih nameta, dijelom i s ciljem smanjenja financijskog pritiska na stanovništvo. Kroz ci-

jelo je razdoblje vidljiva i želja državnih vlasti za strogom kontrolom financija podređenih upravnih i samoupravnih jedinica.

U poglavlju „Samouprave u Savskoj banovini 1929-1934“ (540-632) analizirane su promjene koje su se događale u najnižim jedinicama – gradskim i seoskim općinama – u razdoblju diktature. Nedugo po proglašenju diktature ukinuta je klasična samouprava te su se sva gradska i općinska vijeća, kao i mjesta načelnika, popunjavala imenovanjima. Donošenjem novog *Zakona o općinama* i *Zakona o gradskim općinama* ujednačeno je do tada različito zakonodavstvo, te autor istražuje mogućnosti i ograničenja u djelovanju općinskih načelnika i općinskih vijeća. U razdoblju diktature također se pokušalo i reducirati fragmentirane općinske uprave te se krenulo u određena spajanja ili ukidanja manjih općina. Ipak, iako je do određenih spajanja općina došlo, ovaj proces je na području Savske banovine u najvećoj mjeri bio neuspješan. Autor zatim analizira status općinskih službenika, zakonodavni okvir njihova djelovanja te probleme koji su se pojavljivali u njihovu radu. U posljednjem dijelu analizirani su izbori za općinska vijeća održani 1933. godine, nakon kojih je u seoske općine vraćena ograničena samouprava. Budući da je oporba apstinirala od izbora, u nova su općinska vijeća izabrani uglavnom režimski pristaše. Iako je *Zakon o gradskim općinama* također predviđao izbore za gradska vijeća, a glasine o tome pronosile su se tijekom 1934. godine, do izbora ipak nije došlo, te su gradska vijeća do raspada Kraljevine Jugoslavije popunjavana imenovanjem viših instanci.

Razdoblje od 1935. godine do ukidanja Savske banovine i uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine obrađeno je u osmom poglavlju (633-728). Političke promjene koje su uslijedile nakon atentata na kralja Aleksandra i raspada

režima odrazile su se i na upravu. Najbolje je to vidljivo na primjeru velikog broja općina u kojima je, uslijed pojedinačnih ili kolektivnih ostavki općinskih vijećnika koji su izabrani s „režimskih“ lista 1933. godine, dolazilo do zastoja u redovnom obavljanju općinskih funkcija. Novi su općinski izbori provedeni 1936. godine te autor obrađuje tijek izbora na području Savske banovine, gdje je HSS osvojio vlast u najvećem broju općina. Preuzimanjem vlasti stvoreni su uvjeti za početak borbe „odozdo“ i implementaciju stranačkih planova, međusobnog povezivanja i stvaranja Zajednice hrvatskih upravnih općina te političke borbe i pritiska na vlast kroz kontrolu najnižih upravnih jedinica. Autor zatim donosi pregled stanja u općinama Savske banovine, koje su u najvećoj mjeri bile kadrovski i financijski devastirane, zadužene te preopterećene poslovima koje je na njih prebacila država. HSS-ova borba za općine, revizija poslovanja u prethodnom razdoblju, smanjenje nabujale općinske birokracije, različite financijske restrikcije, kao i odbijanje obavljanja pojedinih prenesenih obveza, ali i pokušaj proširenja samoupravnih kompetencija, neminovno su vodili u sukob s višim instancama vlasti, a ponekad su takvi slučajevi završavali i na Upravnom sudu. Autor analizira i položaj državnih i samoupravnih službenika u novonastalim okolnostima. Prilikom skupštinskih izbora 1938. godine službenici su se našli između dvije vatre, režima koji je tražio njihovu bespogovornu odanost i angažman prilikom izbora i pritiska „odozdo“ HSS-a, koji je za sobom imao najveći dio stanovništva. Nakon izbora došlo je do određenih smjena ili premještanja (u režimskim očima) „nelojalnih“ službenika, no već padom Stojadinovićeve vlade pojedine su nepravde ispravljene. U posljednjem dijelu poglavlja autor obrađuje svojevrsan epilog, kraj formalnog djelovanja Savske banovine

te proces tranzicije i početak rada institucija Banovine Hrvatske.

U zaključnom poglavlju (729-737) autor sumira rezultate istraživanja zaključivši kako je odnos središnjih vlasti prema građanima često bio „paternalistički“, a država je obične građane percipirala kao „nejaku djecu“ za koju treba skrbiti, čak i protiv njihove volje. Upravnim je organima, uz ulogu transmisije i provedbe odluka s viših instanci, predviđena i uloga apsolutne kontrole svakodnevnih događaja na terenu, čime se htjelo postići „usustavljenje“ pojedinaca ili čitavih grupa u „režimske okvire“. Autor pak smatra da je takav „kruti centralizam“ dodatno potaknuo grupiranje stanovništva uz opoziciju okupljenu oko HSS-a, koji je, pogotovo nakon 1935. godine, prerastao iz stranke u pokret te je kroz djelovanje stranačkih organizacija i kontrolu općinskih uprava aktivno radio na stvaranju „usporedne države“.

Dodanu vrijednost knjizi daju „Prilozi“ (738-847) u kojima autor donosi ukupno 18 tablica s različitim statističkim podacima, kao i informacijama o pojedinim lokalnim dužnosnicima. Tako vrijedi izdvojiti popis gradskih i seoskih općina s podacima o stanovništvu, površini ili broju osnovnih škola na njihovu teritoriju, zatim popise banskih vijećnika po pojedinim kotarima u razdoblju od 1930. do 1939. godine s podacima o njihovu zanimanju te popise načelnika gradskih i seoskih općina s područja Savske banovine s datumom postavljenja, njihovim zanimanjem, ali i ranijom stranačkom pripadnošću. Za mnoge će istraživače posebno korisne biti tablice s podacima o kotarskim predstojnicima (sreskim načelnicima). Tako su u pojedinim tablicama navedeni osnovni biografski podaci o njima, vrijeme postavljenja u pojedini kotar, podaci o tome kako su glasali na izborima 1938. godine, ali i izvori, kao brojevi službeničkih dosjea, u kojima se mogu pronaći dodat-

ni podaci. U drugom je dijelu „Priloga“ popis korištenih kratica.

Prema autorovom navodu, cilj je studije utvrditi na koji je način u promatranom razdoblju bila organizirana uprava na području Savske banovine te kako je djelovala u odnosu između namjera režima i potreba stanovništva. Dosadašnja su istraživanja polazila od teze da su upravni i samoupravni organi u tih deset godina (1929-1939) bili tek transmisija i bespogovorni izvršitelji režimske volje. Ipak, ova je studija pokazala kako to nije u potpunosti točno; naprotiv, upravni je aparat imao svoju unutarnju dinamiku i različite slabosti, a vidljiva je i odvojenost izvršnih organa od potreba ili želja samih građana. Autor stoga zaključuje kako je i to, uz druge poznate razloge, pridonijelo slomu centralizma. Uz to, kao što primjećuje i jedan od recenzenata, u gotovo svakom radu o međuratnom razdoblju spominje se proces centralizacije, no do sada se o samom načinu provedbe nije znalo puno. Autor je uspješno analizirao i prikazao proces radikalne centralizacije koji je započeo stvaranjem banovina, stavljajući ga u okvir pokušaja modernizacije državne uprave koja je kao proklamirani cilj imala bolje povezivanje, u zakonodavnom i upravnom smislu, do tada prilično heterogenog državnog teritorija. Upravo je na tom polju, unifikaciji zakonodavstva i ujednačavanju uprave na prostoru čitave države, režim diktature i ostvario određene uspjehe.

Važan element u funkcioniranju uprave i samouprave svakako je i činovnički kadar, odnosno *ljudski faktor*, čemu je autor posvetio značajan prostor istražujući položaj i ovlasti činovništva, ali i diskrecijsku moć koja je rezultirala čestim zlouporabama. Ovo je pitanje posebno važno jer su upravo službenici lokalnih organa uprave često jedini dodir stanovništva s državom te se kroz odnos njima stvara dojam i o samoj državi.

Savska je banovina bila površinom i brojem stanovnika najveća od devet novostvorenih banovina te je obuhvaćala značajan prostor današnje Republike Hrvatske. Dokumenti nastali djelovanjem upravo institucija Savske banovine među najvažnijim su izvorima za proučavanje hrvatske povijesti 1930-ih godina, što knjigu čini nezaobilaznom za svakoga povjesničara koji će se baviti tim razdobljem. Autor je na temelju iscrpne analize opsežnog arhivskog gradiva došao do novih spoznaja o razvoju uprave na hrvatskom području, ali i opovrgnuo neke do sada ustaljene pretpostavke o upravi kao pukom poslušniku režima. Zaključno možemo reći kako knjiga svakako predstavlja značajan doprinos hrvatskoj historiografiji, a zbog svoje interdisciplinarnosti i inovativnog pristupa istraživanju uprave može poslužiti kao obrazac za buduća istraživanja.

Ivan Milec

Stefan GUŽVICA: *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936.-1940.* (Zagreb: Srednja Europa, 2020). 156 str. ISBN 978-953-8281-24-2.

Nakon izdanja na engleskom i slovenskom jeziku, srpski povjesničar Stefan Gužvica, u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Srednja Europa, objavio je 2020. godine i na hrvatskom jeziku knjigu pod naslovom *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936.-1940.* Time je potvrdio činjenicu da, unatoč zastupljenosti ovakvih tema u okviru jugoslavenske historiografije, još uvijek postoji prostor za istraživanje povijesti Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), pogotovo u po-

gledu analize pada Milana Gorkića, kao i radničkog pokreta. Ovom se monografijom Gužvica pridružuje nizu povjesničara, poput A. Jamesa McAdamsa (*Vanguard of the Revolution: The Global Idea of Communist Party*, Princeton University Press, 2017), koji svojim istraživanjima pokazuju kako ovakve teme, unatoč skepsi nekih pojedinaca, predstavljaju itekako potentno istraživačko područje mlađe generacije povjesničara.

Knjiga se sastoji od šest poglavlja, uz zahvale profesorima i kolegama na Srednjoeuropskom sveučilištu, među kojima autor posebno izdvaja Vladimira Petrovića i Balázsa Trencsényja. Osim navedenog, u knjizi se nalazi i popis kratice, kao i glavnih sudionika frakcijskih borbi u KPJ krajem tridesetih, koji su taksativno navedeni (IX), a autor je, također na početnim stranicama, objavio i njihove fotografije, što je uvelike pridonijelo zanimljivosti narativnog dijela knjige. Na kraju knjige, kao što je i uobičajeno, nalaze se bibliografija i kazalo.

Monografija je nastala kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja brojnih arhivskih fondova, među kojima su i dokumenti koji su pohranjeni u Ruskom državnom arhivu socio-političke povijesti. Tako se istraživanje bazira na fondovima Izvršnog komiteta Komunističke internacionale, Sekretarijata sekretara Izvršnog komiteta Komunističke internacionale Wilhelma Piecka, fondu Internacionale brigade španjolske republikanske vojske i dr. Cilj je knjige, kako navodi autor u prologu koji nosi naslov „Posljednji put u Moskvu“, nadići „teleologiju Tita“ (str. 2). Drugim riječima, Gužvica nastoji napraviti odmak od vodeće uloge Tita u frakcijskim borbama KPJ, što je bila historiografska praksa nekih autora, poput Silvina Eiletza, kao i Pere Simića te Zvonimira Despota. U prologu autor nadalje ističe kako se postavljajući narativna isključivo oko Tita stvara nepotpuna slika o KPJ, čime se frakcij-

ske borbe stavljaju na marginu (str. 4). Također, Gužvica ovom knjigom, kako sam ističe, nastoji redefinirati dosadašnje tendencije, sukladno kojima se KPJ nastojala reducirati na ulogu marionete Kominterne (str. 10).

U potpoglavlju „Historiografija“, u okviru kojega se autor bavi dosadašnjom historiografijom koja je obrađivala ovu temu, osim navođenja autorā, poput Ubavke Vujošević, Gužvica ističe kako dosadašnja istraživanja nisu uzimala u obzir utjecaj stranih komunista na događanja u KPJ, naglašavajući pri tome posebno utjecaj bugarskih, njemačkih te francuskih komunista. Autor ovdje također iznosi tezu prema kojoj je nacionalno pitanje bilo prenaplašeno u dosadašnjim istraživanjima, u smislu događanja unutar jugoslavenske Partije. Naime, Gužvica smatra da je nacionalno pitanje bilo jedan od aspekata politike KPJ, odnosno da je ono više bilo taktičko pitanje, a ne cilj sam po sebi. Na tragu toga, smatra kako i Ivo Banac u svojoj knjizi *Sa Staljinom protiv Tita* pretjerano naglašava važnost nacionalnog pitanja u ovom kontekstu (str. 3).

Iduće poglavlje pruža osvrt na izvore i metodologiju kojom se Gužvica služio, a to je prije svega distinkcija triju razina Kominterne (internacionalna, transnacionalna i nacionalna), koju je osmislila Brigitte Studer, a koju je autor primijenio kao okvir za interpretaciju različitih odnosa među članovima KPJ i drugih partija u Internacionali (str. 13).

U iduća tri poglavlja, koja nose naslove „‘O jedinstvu Partije’: frakcijske borbe u KPJ 1919-1935“, „Između ljevice i desnice“ te „Osujećena boljševizacija“, autor, nakon uvida u povijest frakcijskih borbi, za koje ističe da predstavljaju povijest svih dosadašnjih marksističkih organizacija (str. 17), analizira prvu važnu epizodu svoga istraživanja, a to su lik i djelo Milana Gorkića. Za nje-

ga Gužvica tvrdi da je izmijenio politiku prema socijaldemokratima te poticao djelovanje unutar postojećih nekomunističkih sindikata. Ovaj povjesničar ističe da je upravo Gorkić imao ključnu ulogu u preobrazbi Partije iz „ultra-lijeve sekte u rastuću masovnu organizaciju“ (str. 33), apostrofirajući tezu da je KPJ pod njegovim vodstvom postala avangarda Narodne fronte unutar Kominterne (str. 33). Gužvica ističe da je Gorkić još od uspona u Partiji, u nekim krugovima, bio optuživan za desničarenje i formiranje treće struje (str. 32). Velike kontroverze izazvala je politika Narodne fronte, koja je smatrana „desnim skretanjem“ jer je takva politika započela proces „legaliziranja“ Partije, odmičući fokus od ilegalnog djelovanja, odnosno promičući savez ne samo s nekomunističkom ljevicom, nego i sa svim onim snagama koje su se protivile kraljevoj diktaturi. Gužvica zaključuje da je sve navedeno, kao i okretanje njegovog bliskog suradnika Vladimira Čopića, dovelo do njegovog pada. Osim toga, Gužvica navodi još tri faktora koja su odigrala ulogu u njegovom padu, a to su: intenzifikacija političke represije unutar Kominterne, političke pogreške (neuspješan prijevoz boraca u Španjolsku) te njegove veze s već uhićenim komunistima (str. 52-54). Gorkićev pad je zanimljiv i s još jednog aspekta, a to je „konstrukcija krivnje“, tj. kako su određene osobe i njihova, često iznuđena priznanja korištena kao mehanizam rušenja. Tako autor rekonstruira sudbinu bliskog Gorkićevog suradnika Ivana Gržetića Fleischera, kojega predstavlja kao primjer konstrukcije krivnje koja je u konačnici imala za cilj rušenje samog Gorkića.

Optužbe koje su išle na Fleischerov račun kretale su se od one za alkoholizam do seksualnog napastovanja. Tako je npr. kao razlog njegovog uhićenja navedena ljubavnica koja je u međuvremenu „postala“ talijanski špijunka, dok

je njegov alkoholizam prerastao u „pijanke“ na kojima se svakodnevno opijao (str. 49). Sukladno navedenom, Gužvica ističe da je ovaj slučaj paradigmatički jer pokazuje načine na koji se konstruirala optužnica tijekom velikih čistki. Drugim riječima, u kafijskoj maniri, ovaj „slučaj pokazuje na koji se način krivnja retroaktivno konstruirala od naizgled nebitnih neslaganja unutar Partije, ali i kroz tračeve i nepotvrđene informacije“ (str. 49). Sve je ovo (politika Narodne fronte, „legalizacija“ Partije“, Fleischera krivnja) dovelo do Gorkićevog uhićenja, a potom i strijeljanja početkom studenog 1937. godine.

Posebno važan aspekt ovog poglavlja, ali i knjige u cjelini, jest činjenica da analizirajući navedeno autor zapravo redefinira Titovu ulogu u čistkama. Na tragu toga, Gužvica navodi da su autori poput Simića, Despota i Eiletza koristili kauzalno upitne dokaze da bi dokazali Titovu navodnu ulogu u čistkama te da su se isto tako nekritički odnosili prema izvorima ili su pak selektivno iz njih uzimali ono što je odgovaralo njihovom narativu (str. 50). Ovakve metodologije, prema Gužvici, autori su koristili s ciljem svesrdnog nastojanja da demoniziraju Tita, pa zbog toga iznose nevjerojatne tvrdnje, poput one da je Gorkić uhićen i strijeljan trideset mjeseci nakon što je Broz o njemu napisao izvještaj (str. 49).

Nakon Gorkićevog pada, kako Gužvica navodi, došlo je do stvaranja triju frakcija, čije djelovanje analizira u poglavlju „Frakcije“ (str. 61-97). Ovdje se zapravo radi o Privremenom rukovodstvu, na čijem je čelu bio Broz, Paralelnom centru, koji je bio vodstvom Ive Marića i Labuda Kusovca, te vahabitima, koje je predvodio Petko Miletić. Pri likom analize Privremenog rukovodstva autor ističe da je Tito tek od kraja ljeta 1937. godine djelovao *de facto* kao generalni sekretar. Njegovi su prvi koraci bili povratak partijskog vodstva u zemlju te

stvaranje Narodne fronte *odozdo* (str. 66). U smislu politike Narodne fronte, u koju su jugoslavenski komunisti uključivali i socijaldemokrate (ne i liberalnu opoziciju), autor iznosi tezu da se KPJ može smatrati „laboratorijem nove primjene Narodne fronte“ koja je postala dominantna nakon kolovoza 1939. godine (str. 68). Isto tako, Gužvica ističe određenu Titovu autonomiju u odnosu na Kominternu, pogotovo u smislu njezina zahtjeva da se iz Partije izbace Rodoljub Čolaković i Sreten Žujević, a koji Tito nije ispunio.

U potpoglavlju pod nazivom „Paralelni centar“ (str. 72-81) navodi se da je njegov vođa Ivan Marić imao određenu zadržku prema parlamentarizmu i reformističkim savezima (str. 73). Ovaj se centar sastojao od bivših pripadnika lijeve frakcije te je pokušao oformiti jugoslavenske organizacije studenata, žena i sindikata na liniji Narodne fronte (str. 79). Valja istaknuti i da su temeljne točke prijepora u odnosu na Privremeno rukovodstvo činile odnos prema Kaznjeničkom komitetu te partijskoj organizaciji u Dalmaciji, prema kojoj je Privremeno rukovodstvo imalo negativan stav (str. 75).

Obrađujući treću frakciju, vabahite, Gužvica navodi da su oni predstavljali ultraljevičarsku politiku (str. 89). Pripadnici ove struje bili su izrazito protiv građanskih političkih stranaka, i to u vrijeme kada Broz nije prioritet postavljao na borbu protiv kapitalizma i buržoazije, već protiv fašizma (str. 95). To je ujedno bio i jedan od razloga stvaranja diskrepancije u odnosu na Privremeno rukovodstvo. Inače, CK KPJ reagirao je na ovakvu politiku, pa je u Mitrovicu uputio pismo Komitetu u kojemu ga se optužuje za frakcionaštvo i pokušaj preuzimanja Partije (str. 94).

Usporedno s ovim frakcijama koje su se borile za prevlast u jugoslavenskoj

Partiji postojao je i „moskovski kandidat“ za čelno mjesto KPJ. Bio je to veteran revolucionarnog pokreta i čovjek kojemu se u Kominterni posebno vjerovalo, Kamilo Horvatin. On je ujedno, prema Wilhelmu Piecku, bio „najobjektivniji izvor informacija“ o stanju u Jugoslaviji (str. 83). Horvatin je kritizirao Stranku radnog naroda, kao i KPH, koje su oformljene u drugoj polovici 1930-ih godina, pa je između ostalog KPH smatrao odveć nacionalnom (str. 86). Međutim, u skladu s komunističkom praksom u ovom razdoblju, i on je postao žrtva čistki. Drugim riječima, razotkrili su ga ljudi koje je on sam denuncirao samo pola godine ranije, a to su Gorkić i Fleischer. Kamilo Horvatin smaknut je 15. ožujka 1938. kao pripadnik „kontrarevolucionarne trockističke organizacije“ (str. 89).

Nakon analize djelovanja glavnih frakcija koje su pretendirale da postanu dominantne u okviru KPJ, autor rekonstruira njihovu borbu. Ovdje Gužvica, za razliku od prijašnjih istraživanja, važan naglasak postavlja na internacionalni element. Tako ponovno ističe činjenicu da su određenu ulogu u ovim sukobima imali, između ostalog, francuski komunisti koji su nakon Marićeve smjene s čelne pozicije organizatora jugoslavenskih emigranta u Francuskoj izvršili pritisak nakon kojega je Marić vraćen na ovu funkciju (str. 101). Osim njega, među protivnicima Titove frakcije bio je i određeni broj jugoslavenskih dobrovoljaca u Španjolskoj koji je u jednom trenutku aktivno surađivao s Paralelnim centrom, a njih je predvodio Marko Marković. Ovi su dobrovoljci umjesto Tita željeli postaviti Karela Hudomalja na čelo KPJ. Okosnica ovih prijepora analizirana je u potpoglavlju „Likvidacionizam i hrvatsko pitanje“ (str. 113-120), unutar kojega se ističe da je konflikt bio direktno povezan s nacionalizmom i likvidacionizmom koji se odnosio na

pravilu primjenu politike Narodne fronte, dok se nacionalizam ticao pitanja jugoslavenske obrane u slučaju fašističkog napada (str. 113). Istovremeno, bile su prisutne i razmirice na relaciji KPH – KPJ u pogledu odnosa prema Stranci radnog naroda, za koju je KPJ smatrala da treba izaći samostalno na listi Udružene opozicije, dok su hrvatski komunisti zastupali jaču suradnju s HSS-om. Na tragu navedenog, KPH nije po direktivi KPJ postavila svoje kandidate na listu Udružene opozicije, nego je poduprla HSS (str. 115). Jasna manifestacija ovog skoba bila je vidljiva u Dalmaciji, gdje je došlo do smjene Vicka Jelaske, a na čije je mjesto postavljen Vicko Krstulović, što je bilo pomalo neuobičajeno jer su upravo stavovi dalmatinskih komunista bili najbliži Titovim (str. 117). Nastavljajući se na navedeno, Titova politika, kako ističe Gužvica, bila je hibrid revolucionarnog lenjinizma i Staljinove revolucije *odozdo* (str. 119).

Konačna konsolidacija vrha Partije zbila se nakon Titovog odnosno Miletićevog boravka u Moskvi. Tito je imao jake protivnike u Moskvi, prije svega časnika Crvene armije Ivana Srebrenjaka te člana IKKI Kadrovskog odjela Georgija Damjanova-Bjelova, koji je tvrdio da je Tito pokušao dezertirati iz Crvene armije tijekom ruskog građanskog rata (str. 121). S druge strane, njegov je veliki zaštitnik bio bugarski komunist Ivan Karaivanov, koji je radio u Kadrovskom odsjeku KI (str. 120). Unatoč tomu, prema Gužvici, Titov položaj bio je daleko od sigurnog, pa je i sam put u Moskvu krajem kolovoza 1938. godine predstavljao veliku opasnost. Ovdje Gužvica opet suprotstavlja svoje teze ranijim interpretacijama Simića i Eiletza, koji su tvrdili da je Titov izvještaj doprinio smaknuću Sime Markovića odnosno Sime Miljuša, pri čemu ističe da sve što je Tito u svom izvještaju napisao o Markoviću jest da „ga je znao kao vođu desne frak-

cije, a Miljuša čak nije niti osobno poznavao“ (str. 122). Vrlo je važno da autor napominje kako su Simić i Eiletz u potpunosti zanemarili činjenicu da je i Čopić pisao identične izvještaje, te da su i ovi autori imali pristup tim izvještajima, ali su ih odlučili zanemariti. Isto tako, prema Gužvici, ovaj dvojac zanemaruju još jednu činjenicu, a to je da ni Tito ni Čopić nisu mogli otvoreno denuncirati partijske drugove kao špijune, čak i da su htjeli, jer bi se time postavilo pitanje zašto su toliko dugo šutjeli (str. 122).

Miletić je također došao u Moskvu, gdje je i on imao određenu potporu jer su neke osobe u KI smatrale da se Tita treba riješiti zato što njegova politika odstupa od Narodne fronte (str. 132). Unatoč tomu, Miletić nije uspio jer je u međuvremenu i on „pao“, i to kao posljedica „ispitivanja“ Filipovića, koji je „priznao“ da ga je Miletić 1929. godine regrutirao u „antisovjetsku trockističku organizaciju unutar KPJ“ (str. 135). Tako je ova borba okončana do 1939., kada je Paralelni centar u potpunosti poražen, a KPJ je od 1939. do početka 1940. potpuno reformirana (str. 99).

U posljednjem poglavlju („Epilog: Titov trijumf“), zaključujući argumentirani prikaz Titovog uspona na partijskih vrh, Gužvica ističe da Tito nije bio „neki makijevalistički genij, koji se uspeo do vrha intrigama i manipulacijama“ (str. 141) kao što neki autori tvrde. Nasuprot tome, kao neke od glavnih razloga Titovog uspjeha Stefan Gužvica ističe činjenicu da njegovi politički protivnici, poput Marića i Kusovca, nisu bili politički organizatori, da je Tito za razliku od ostalih pretendena bio spreman preuzeti inicijativu, odnosno da je imao proaktivan pristup unutarpartijskim pitanjima, ali isto tako da je ispravno shvatio određene pomake u promjeni linije KI te da je izbjegavao osobne sukobe. Ipak, kao „najevidentniji primjer ključnih razlika između Tita i njegovih

protivnika“ Gužvica navodi hrvatsko pitanje, koje je pokazalo dva bitna obilježja. Prvo je bilo afirmacija njegovoga ljevičarstva (njegov je pristup neutralizirao srpski hegemonistički nacionalizam i hrvatski separatistički nacionalizam). Drugo je obilježje Titova prilagodljivost u odnosima s unutarpartijskim disidentima (str. 138).

Što se tiče same strukture knjige, ona je na pojedinim mjestima zamršena, prije svega zbog ispreplitanja pojedinih događaja i vremenskih „skokova“, što čitatelju u određenoj mjeri otežava praćenje teksta. Isto tako, u dijelu knjige koji se bavi partijskim borbama, na određenim mjestima nedostaje malo preciznijeg vremenskog određenja s obzirom na, kako je navedeno, smanjeno linearno predstavljanje određenih događaja.

Unatoč tomu, knjiga pruža itekako zanimljivu, pronicljivu i nadasve kritičnu analizu kako dosadašnje historiografije, tako i prakse komunističkih partija, čije je djelovanje velikim dijelom bilo utemeljeno na teorijskim razmimoilaženjima, ali i na osobnim prijemorima.

Ana Rajković Pejić

Ivan TEPEŠ: *Hrvatska politička emigracija – HSS* (Zagreb: AGM d. o. o., 2021). 464 str. ISBN 978-953-174-528-4.

U Zagrebu je u travnju 2021. godine u izdanju izdavačke kuće AGM d. o. o. objavljena knjiga *Hrvatska politička emigracija – HSS* autora dr. sc. Ivana Tepeša. Riječ je o tekstu autorove obranjene doktorske disertacije, donekle izmijenjene i priređene za knjigu.

Monografija Hrvatska politička emigracija – HSS jedinstven je doprinos poznavanju povijesti hrvatske političke emigracije nakon uvođenja komunističke diktature, posebno stoga što autor detaljno i upućeno rekonstruirao položaj i politiku najveće i najutjecajnije emigrantske formacije – Hrvatske seljačke stranke (HSS). Monografija je tim važnija jer je riječ o prvom ozbiljnom pokušaju istraživanja emigrantskog HSS-a, bez čega je teško dobiti zaokruženu sliku hrvatske političke emigracije općenito. Ona je ne samo po problematici koja se u njoj obrađuje, nego i po primijenjenoj metodologiji, relevantno djelo suvremene hrvatske historiografije. Na temelju dostupnih izvora i literature, u njoj je iscrpno, pregledno i logično progovoreno o toj dosad zanemarenoj i neobrađenoj problematici suvremene hrvatske povijesti. Uz uobičajene dijelove monografije poput „Uvoda“ i „Zaključka“ te „Imenskog kazala“ i iscrpnog popisa „Izvora i literature“ djelo je podijeljeno u 12 poglavlja: „HSS u Domovini do 1945.“ (str. 19-27), „HSS u iseljeništvu do 1945.“ (27-41), „Mačekov odlazak u emigraciju i pariško razdoblje“ (41-75), „HSS i okupljanje hrvatske emigracije u prvim poslijeratnim godinama“ (75-129), „Odnosi HSS-a sa srpskom i slovenskom emigracijom“ (129-183), „Odnos HSS-a i srednjoeuropskih emigrantskih organizacija“ (183-239), „Kongresi HSS-a 1957. i 1960.“ (239-247), „Veze Jurja Krnjevića s Domovinom“ (247-257), „HSS od 1965. do raskola 1979.“ (257-317), „Iseljeničke organizacije HSS-a“ (317-407), „HSS od osnivanja Središnjega odbora do 1988.“ (407-421) i „Emigrantski HSS nakon 1988.“ (421-429).

Autor u poglavlju „HSS u Domovini do 1945.“ naglašava važnost HSS-a za hrvatsku politiku u monarhističkoj Jugoslaviji. Ne samo da je HSS posjedovao nepodijeljen izborni legitimitet u hrvatskom narodu, nego je stranka pod

svojim povijesnim vođama – Stjepanom Radićem i Vladkom Mačekom – predstavljala jezgro tvrde opozicije beogradskom pseudoparlamentarizmu 1920-ih godina i kraljevskoj diktaturi i poludiktaturi 1930-ih godina. Jedino je ona mogla ublažiti krizu kraljevske Jugoslavije pristajanjem uz sporazum od 26. kolovoza 1939. koji su potpisali predsjednik Vlade Kraljevine Jugoslavije Dragiša Cvetković i predsjednik Seljačko-demokratske koalicije (ujedno i predsjednik HSS-a) Vladko Maček, a koji je doveo do formiranja koalicijske vlade i nastanka Banovine Hrvatske, upravno-teritorijalne jedinice u sastavu Kraljevine Jugoslavije. HSS je u očima prijatelja i neprijatelja doista predstavljala ne samo Hrvate, nego i druge potlačene narode Jugoslavije u borbi protiv velikosrpske hegemonije. Ta prednost nije nestala ni nakon okupacije, kad su i okupatori i ustaške vlasti i komunisti morali voditi računa o njenom autoritetu u hrvatskim masama.

Djelovanje HSS-a u iseljeništvu autor promatra u dva razdoblja – do 1945. i nakon Drugoga svjetskog rata. Kao stranka koja je tako često bila na udaru režima, čije su vođe ubijane u skupštinskim salama te bacani u kazamate i prije i nakon 6. siječnja 1929., HSS je imala mnogo iskustva u emigrantskom radu još od Radićeve turneje po Europi 1923.-1925. do djelatnosti Košutića i Krnjevića 1930-ih i raznih HSS-ovskih inicijativa u Švicarskoj (Augustin Juretić) i Sjevernoj Americi (Ivan Šubašić) tijekom Drugoga svjetskog rata. Ovim temama autor se bavi u poglavlju „HSS u iseljeništvu do 1945.“. Usprkos suradnji viđenih HSS-ovaca u vladi Demokratske Federativne Jugoslavije, Maček je, uz niz ključnih stranačkih lidera, odabrao život u emigraciji nakon 1945. godine. Emigrantski rad HSS-a predstavlja temeljni dio autorove monografije, a pritom treba izdvojiti poglavlja „HSS i

okupljanje hrvatske emigracije u prvim poslijeratnim godinama“, „Odnosi HSS-a sa srpskom i slovenskom emigracijom“, „Odnos HSS-a i srednjoeuropskih emigrantskih organizacija“ i „HSS od 1965. do raskola 1979.“ kao ključne dijelove knjige, u kojima je autor uspio ne samo iscrpno opisati djelovanje HSS-a i njegovih vodećih ljudi – Vladka Mačeka i Jurja Krnjevića – nego ga i raščlaniti te istaknuti važnost te stranke za procese koji su se odvijali u sklopu hrvatske političke emigracije i hrvatskoga iseljništva općenito. U njima je vrlo detaljno predstavio razne dileme s kojima su se nosili Maček i njegov zamjenik Juraj Krnjević, prvi u Washingtonu, drugi u Londonu.

Maček je po dolasku u Washington nedvojbeno tražio zajednički jezik sa srpskim i slovenskim emigrantskim prvacima i na svaki mogući način izbjegavao suradnju s postustaškom emigracijom. Ovaj pristup nije bio djelotvoran, a postao je gotovo nemoguć nakon prekida odnosa SSSR-a i Jugoslavije. SAD i zapadne zemlje općenito su u „titoizmu“ vidjele djelatnu alternativu sovjetskoj hegemoniji te su provodeći politiku „održavanja Tita“ odustali od svakog pritiska na Titov režim. U tom kontekstu povijest djelovanja vodstva HSS-a postaje i dio povijesti hladnoga rata jer je politička i financijska potpora emigrantskim organizacijama bila dio vanjskopoličke strategije SAD-a u hladnoratovskom nadmetanju sa SSSR-om. Iz američkih vanjskopoličkih razloga emigranti iz Jugoslavije, a među njima i HSS-ovci, imali su poseban status u odnosu na ostale emigrante iz srednje i istočne Europe nakon 1948. godine, od kada je Jugoslavija, bez obzira na komunistički režim, imala poseban položaj zbog svoga približavanja Zapadu. Mačeka i njegova zamjenika Krnjevića međunarodni su zapadni demokratski čimbenici dobro primali iz dvaju ključnih razloga. Prvi je razlog bio prijeratna politička snaga

HSS-a, izražena na demokratskim izborima, a drugi je taj što ni Maček ni Krnjević nisu bili opterećeni suradnjom s nacistima i fašistima tijekom Drugoga svjetskog rata. No, bez obzira na te razloge, položaj emigrantskog HSS-a, kao i ostalih emigranata iz bivše Jugoslavije nekompromitiranih suradnjom s nacistima, bio je znatno drugačiji od položaja ostalih emigranata iz srednje i istočne Europe nakon 1948. godine zahvaljujući američkom taktiziranju s Titom, pa je razlika u odnosu na druge emigrante iz srednje i istočne Europe bila vidljivija. Općenito je politika potpore SAD-a svim emigrantima iz srednje i istočne Europe ovisila o dinamici sukoba i odnosa sa SSSR-om tijekom hladnoga rata.

Političko djelovanje HSS-a autor promatra kronološki s triju gledišta: djelovanje vodstva HSS-a u hrvatskom iseljentištvu, suradnja u organizacijama emigranata iz srednje i istočne Europe koje su djelovale pod političkim i financijskim pokroviteljstvom SAD-a te suradnja s drugim političkim emigrantima iz Jugoslavije. Tepeš analizira razlike između Mačekovih i Krnjevićevih političkih pogleda, prvenstveno u rješavanju hrvatskoga pitanja. Do Mačekove smrti 1964. ta je razlika najviše intrigirala njihove suvremenike u hrvatskom iseljentištvu. Maček je bio skloniji rješavanju hrvatskoga pitanja u okviru Jugoslavije pa je kontaktirao, razgovarao i pokušavao sklapati sporazume s pripadnicima srpske i slovenske emigracije, a Krnjević je bio skloniji hrvatsko pitanje riješiti putem neovisne i samostalne hrvatske države izvan Jugoslavije te je bio protiv bilo kakve suradnje sa srpskom emigracijom. Maček je sudjelovao i u raznim američkim frontovskim organizacijama što su promicale „zarobljene narode” istočne Europe, posebno njihove demokratske seljačke stranke, ali nakon njegove smrti Krnjević je, kao njegov nasljednik, sve više tražio uporište u emi-

graciji, ali uvijek uz lidersku ulogu HSS-a, kako se ne bi ugrozio demokratski legitimitet stranke. Krnjević je sve više odbacivao Mačekov uvjetni jugoslavizam i HSS usmjeravao prema dominantnoj emigrantskoj politici u prilog hrvatske državne nezavisnosti. Bez obzira na različite poglede na rješavanje hrvatskoga pitanja, Maček i Krnjević dijelili su antikomunistički stav, sukladan stavu njihovih zemalja domaćina, odnosno SAD-a i Velike Britanije, a koji je ujedno bio stav emigranata iz zemalja srednje i istočne Europe. U takvoj politici hladnoratovskih odnosa i sukoba, SAD je mnogo ulagao u potporu emigrantskih organizacija iz srednje i istočne Europe. Stoga je u poglavlju „Odnos HSS-a i srednjoeuropskih emigrantskih organizacija” obrađeno političko djelovanje HSS-a u antikomunističkim organizacijama emigranata iz srednje i istočne Europe čije su se matične domovine poslije Drugoga svjetskog rata našle pod sovjetskim utjecajem i u komunističkom političkom uređenju. Putem emigrantskih organizacija iz srednje i istočne Europe vodstvo HSS-a pokušavalo je utjecati na svjetsku javnost i političke čimbenike upoznavajući ih sa svojim viđenjem situacije u Jugoslaviji i kritizirajući novu jugoslavensku vlast. Pored političkog djelovanja vodstva HSS-a u organizacijama emigranata iz srednje i istočne Europe, autor rekonstruira i mreže HSS-ovih organizacija u svijetu. Nesumnjivo je HSS zauzimao važno mjesto među organizacijama u hrvatskom iseljentištvu, ne samo zbog svog političkog legitimiteta i potpore koju je uživao u hrvatskom narodu dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća, nego upravo zbog svojih dobro organiziranih iseljeničkih organizacija. Prve organizacije HSS-a u iseljentištvu nastale su u SAD-u već 1922. godine, a u Kanadi, Belgiji, Australiji i Južnoj Americi tridesetih godina 20. stoljeća. Nakon Drugoga svjetskog rata HSS je dodatno proširio svoje djelovanje po europskim

zemljama, u Australiji te u Sjevernoj i Južnoj Americi. Autor u svome prikazu djelovanja HSS-a čini iskorak u sistematiziranju i prikazu odnosa vodstva stranke prema inicijativama okupljanja hrvatske emigracije. Prikazuje i stavove vodstva HSS-a prema pitanju teritorijalnog uređenja Hrvatske, što se odrazilo i na stav prema Bosni i Hercegovini te muslimanima iz BiH. Analizom je obuhvaćena i do sada neistražena Krnjevićeva aktivnost prema domovini, odnosno održavanje kontakata s dužnosnicima i simpatizerima HSS-a u Jugoslaviji, kao i ubacivanje promidžbenog materijala s njegovim potpisom u zemlju.

U poglavlju „HSS od 1965. do raskola 1979.” autor analizira sukob i raskol, koji je obilježio kraj sedamdesetih i cijelo razdoblje osamdesetih godina 20. stoljeća. Glavni sudionici sukoba bili su predsjednik HSS-a Juraj Krnjević i predsjednik kanadskih organizacija HSS-a Mladen Giunio Zorkin, a taj je sukob uzrokovao podjelu među članstvom, ne samo u Kanadi, nego i u drugim iseljeničkim organizacijama HSS-a u svijetu. Nakon Krnjevićeve smrti 1988. vodstvo HSS-a preuzeo je Središnji odbor stranke i njegov predsjedatelj Josip Torbar, te je takvo vodstvo dočekalo obnovu HSS-a u domovini i prve višestranačke izbore u Hrvatskoj, koji su pokazali da HSS kao stranka više ne uživa plebiscitarnu potporu hrvatskoga naroda, na koju su se Maček i Krnjević pozivali cijelo vrijeme emigracije.

Prikazom i analizom djelovanja HSS-a u iseljeništvu autor je nastojao pridonijeti i boljem razumijevanju političkih procesa u Hrvatskoj poslije 1990. godine, s obzirom na to da se hrvatsko iseljeništvu aktivno uključilo u stvaranje Republike Hrvatske i u njezin politički život, a pogotovo stoga što je „Radićeva ideologija“ postala i jedna od temeljnih sastavnica programa Franje Tuđmana i HDZ-a.

Dosad slabo ili površno istraženu problematiku autor je iscrpno istražio te opovrgnuo brojne stereotipe o djelovanju hrvatske političke emigracije i ukazao na važnost emigrantskog i iseljeničkog djelovanja za procese koji su obilježili razvoj hrvatskoga društva u promatranom razdoblju općenito. Riječ je u prvom redu o stereotipu koji je cjelokupno djelovanje hrvatske političke emigracije sveo na navodno „neprijateljsku”, „terorističku” i „ustašku” emigraciju. Iako je takav narativ u sklopu hrvatske historiografije i publicistike u Hrvatskoj zbog ideološko-političkih razloga bio dominantan do početka devedesetih godina, ipak su tragovi takovog pristupa ostali vidljivi i nakon promjena koje su se tada dogodile i otvaranja mogućnosti za utemeljena znanstvena istraživanja toga fenomena. Djelovanje HSS-a se nikako nije uklapalo u sliku o zločinačkom djelovanju emigracije općenito, a ironija sudbine je da ni dio emigranata koji su se stvarno pozivali na nasljeđe ratne Nezavisne Države Hrvatske nije toj stranci priznavao važnost i utjecaj koji je objektivno imala na hrvatsko iseljeništvu. Posljedak svega jest činjenica da su istraživanja povezana s djelovanjem HSS-a kao vodeće hrvatske političke stranke u međuraću završavala s godinom 1941. ili u najboljem slučaju s krajem Drugoga svjetskog rata, a odnosila su se gotovo isključivo na djelovanje u domovini. Razgranato djelovanje HSS-a u iseljeništvu u međuraću i tijekom Drugoga svjetskog rata također je gotovo neistraženo, iako je velik broj hrvatskih iseljenika slijedio upravo tu stranku i njezine utjecajne dužnosnike koji su boravili u inozemstvu. Takav pristup prisutan je i u radovima koji nedvojbeno imaju znanstvene atribute, poput vrijedne i opsežne monografije Hrvoja Matkovića *Povijest Hrvatske seljačke stranke* iz 1999., u kojoj je emigrantskom HSS-u nakon 1945. godine posvećeno tek nekoliko stranica. Isto se može reći i za zbornik radova 110

godina Hrvatske seljačke stranke iz 2015. godine, koji ne sadržava ni jedan prilog koji bi se makar posredno osvrnuo na emigrantski HSS.

Autor je predmetu istraživanja pristupio deskripcijom izvora kojima je raspolagao, pri čemu je posebnu pozornost posvetio kritičkoj raščlambi brojnih priloga objavljenih u tisku i drugim publikacijama emigrantskog HSS-a. Pritom se nije zadovoljio prenošenjem brojnih objavljenih izvora i članaka članova i dužnosnika stranke te ostalih svjedoka vremena, nego ih je podvrgnuo kritičkoj raščlambi kako bi razlučio proživljenu stvarnost od dojmova koji ne moraju biti njezin odraz. Prema tome je metodologija koja uključuje analizu prikladnih dostupnih izvora ispravno primijenjena i donijela je jasne i precizne zaključke, koji su dobar temelj za buduća istraživanja slične ili iste problematike. Spoznaje i pretpostavke te zaključci do kojih je autor došao potkrijepljeni su odgovarajućim izvorima, pri čemu je iskorišten niz arhivskih fondova u Hrvatskom državnom arhivu i veći broj objavljenih izvora.

Ovi kratki naglasci ne mogu predstaviti Tepešev iscrpni istraživački rad u svim drugim aspektima politike i organizacije emigrantskog HSS-a. U knjizi se nalazi mnoštvo podataka i analiza o organizacijama HSS-a, posebno u Kanadi, gdje su bile izuzetno jake, o tisku i političkim trvenjima unutar HSS-a, o raznim raskolima i odnosima s pojedincima u zemlji i intelektualnoj emigraciji. Valja ponovno naglasiti autorov istraživački proces koji je doveo do brojnih novih spoznaja i prvi put prezentiranih podataka, koji ne samo da upotpunjuju dosad slabo poznate podatke povezane s tom problematikom, nego predstavlja i posve novu paradigmu na kojoj bi se nadalje trebala temeljiti istraživanja fenomena iseljništva i političke emigracije kao važnih sastavnica društvenih i

političkih procesa razvoja hrvatskoga društva tijekom 20. stoljeća. Riječ je o relevantnoj historiografskoj interpretaciji čiji se diskurs temelji isključivo na kritičkoj raščlambi dostupnih povijesnih izvora o toj neobično važnoj problematici suvremene hrvatske povijesti i društvenog razvoja. To je svakako imalo značajan odraz i na preobrazbu tadašnjega hrvatskoga društva, a važno je i za uvijek aktualan odnos znanstvenih istraživanja i javnih politika prema fenomenu hrvatskoga iseljništva.

Ova je monografija namijenjena prvenstveno znanstvenoj čitateljskoj publici, no može dobro poslužiti i onoj široj. Zbog obrađene problematike, ali i pristupa te spoznaja do kojih je autor došao, može se pretpostaviti da će knjiga biti zanimljiva ne samo povjesničarima, nego i pravnicima, sociolozima, politolozima i demografima, ali i znanstvenicima drugih disciplina. Bit će od velike važnosti i interesa studentima spomenutih znanstvenih disciplina jer nudi mnoge nove spoznaje o dosad slabo istraženim temama za koje još uvijek nedostaju brojnija znanstvena istraživanja.

Stjepan Bekavac

Osječki zbornik, sv. 36., gl. ur. Mari-
na Vinaj (Osijek: Muzej Slavonije,
2021). 136 str. ISSN 0473-4882.

U svibnju 2021. godine izdan je novi broj *Osječkog zbornika*, kao interdisciplinarnog glasila Muzeja Slavonije koje izlazi već dugi niz godina. Izdanje sadrži devet, što znanstvenih, što stručnih, radova te jedan *in memoriam*, odnosno nekrolog. Sadržaji radova pokrivaju razdoblje od početka 18. stoljeća do da-

nas. Isto tako, radovi pokrivaju različite znanosti i znanstvene discipline, uključujući povijest, arheologiju, književnost, muzeologiju, povijest umjetnosti, povijesnu demografiju i druge.

Povjesničar umjetnosti Zlatko Uzelac otvorio je ovaj broj *Osječkog zbornika* radom pod naslovom „Franjevačka crkva Uzvišenja sv. Križa u Osijeku iz 1709. i njezin zvonik iz 1746., carski fortifikacijski inženjeri i sakralna arhitektura baroknih gradova-tvrđava“. Na samom početku autor je objasnio kako je rad dio projekta Instituta za povijest umjetnosti „Eugen Savojski (1663.-1736.) i gradovi-tvrđave jugoistočne granice Habsburške Monarhije“. U radu je prvenstveno donesen historijat dolaska franjevaca i gradnje inicijalne crkve u Osijeku, nakon čega autor opisuje sakralnu arhitekturu na području baroknih gradova-tvrđava. Potom je opisana gradnja nove franjevačke crkve 1709. godine te gradnja samostana 1730-ih. Autor se osvrnuo na isusovačku crkvu u Osijeku i franjevačku u Brodu. Uz pomoć izvora i crteža prikazanih u radu objašnjena je gradnja zvonika osječke franjevačke crkve, ali i nestanak barokne lukovice. Sljedeći je rad doc. dr. sc. Danijela Jelaša pod naslovom „Popisi stanovništva u gradivu Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Osijeka (1809.-1850.)“. Autor je u radu prikazao relevantne izvore vezane uz povijest stanovništva Osijeka u navedenom razdoblju, a posebno se osvrnuo na one koji se čuvaju u Državnom arhivu u Osijeku. Također, iznesene su karakteristike pojedinih popisa, a dio rada posvećen je mogućnostima istraživanja, gdje autor upućuje čitatelja na moguća povijesno-demografska istraživanja na temelju navedenih izvora. Isto tako, na samom kraju donesena je tablica popisa arhivskih jedinica pod kojima se čuvaju popisi stanovništva iz rada. Rad „Plesni redovi bečke izrade u Muzeju Slavonije“ kustosice Muzeja Slavonije Gabrijele Ba-

ričić bavi se predmetom plesni red. Naime, taj predmet autorica definira kao „galanterijski proizvod namijenjen sudionicima plesne svečanosti, najčešće damama, koji sadržava nužne informacije o plesu: naziv događaja, vrijeme i mjesto održavanja, organizator i red plesova“. Čak 19 plesnih redova bečke izrade čuva se u Muzeju Slavonije, a u radu su analizirani prema izradi, vanjskom izgledu i plesu za koji su bili izrađivani. Na kraju rada prikazane su fotografije svih plesnih redova bečke izrade koji su obuhvaćeni radom.

Slijedi rad Ivana Rotha pod naslovom „Tragovi naručiteljske djelatnosti obitelji von Pfeffershofen u Osijeku“, koji ukratko donosi pregled članova ove plemićke obitelji, pri čemu autor naglašava kako postoji prostor za značajno opsežnija istraživanja von Pfeffershofena. Zatim, prikazani su i analizirani radovi slikara Paulusa Antoniusa Sensera koje je on izradio po narudžbi Johanna Wilhelma baruna von Pfeffershofena, dok je pretposljednje poglavlje posvećeno kopiji Brnske Gospe, koju je također naručio navedeni barun. Autor je na temelju mecenatske djelatnosti baruna von Pfeffershofena u Osijeku iznio zaključak kako je njegov, iako kratki, boravak u Osijeku značajan u pogledu umjetničke, odnosno naručiteljske, djelatnosti te svakako zavređuje biti istraživani. Rad Igora Loinjaka „Likovna kritika između dvaju svjetskih ratova u osječkim dnevnim novinama na hrvatskom jeziku (2)“ nastavak je istoimenog rada objavljenog u prethodnom broju *Osječkog zbornika*. Autor je u ovom radu nastavio s opisom likovne kritike u osječkim dnevnim novinama na hrvatskom jeziku, sada u razdoblju od dvadesetih godina do početka Drugog svjetskog rata. Pri tome, autor je iznio razloge zašto je u prvom dijelu rada prikazano samo pet godina, a u drugom čak osamnaest godina međuratnog razdoblja,

povezavši to s društveno-političkom situacijom. Dr. sc. Mladen Radić donosi rad pod naslovom „Sechs schöne Bücher + six beaux livres + šest lijepih knjiga (6+6+6) ili MVMMENSCHANTZ des TODES“. U ovom broju objavljena je prva trećina rada, koja donosi razloge pisanja rada te problematiku osnivanja privatnog Muzeja lijepih knjiga i analizu prvih šest knjiga. Preostale dvije trećine rada, kada budu objavljene, zasigurno će doprinijeti značajnijem upoznavanju s temom. Sljedeći je rad autorica Ivane Knežević Križić i dr. sc. Marine Vinaj „Knjižno nasljeđe obitelji Truhelka u Muzeju Slavonije – kulturno-povijesni kontekst“. Na samom početku, prikazana je genealogija pojedinih članova obitelji Truhelka, a zatim je donesena analiza fonda obiteljske knjižnice Truhelka, koja čini 228 jedinica građe u Muzeju Slavonije. Autorice su, zaključno, naglasile kako je cilj analizirati sve zastupljene obiteljske knjižnice unutar fonda Odjela knjižnice. Rad Domagoja Tominca „Prikupljanje, obrada i vođenje sekundarne dokumentacije u Muzeju Slavonije na primjeru projekta ‘Skriveno blago europskog plemstva – Valpovački vlastelini Prandau i Normann’“ bavi se fondovima sekundarne muzejske dokumentacije, pri čemu su opisani heme-roteka, izložbe, posebna događanja, fototeka te izdavačka djelatnost u sklopu projekta iz naslova kroz nekoliko faza do nakon zatvaranja izložbe. Posljednji je rad autora Josipa Kralika pod naslovom „Evaluacija elektrolitske redukcije produkata korozije na srebrnim i posrebrnim artefaktima i smjernice njezine prihvatljive primjene“. U radu je autor prikazao primjenu elektrolitske redukcije na više predmeta koji se čuvaju u Muzeju Slavonije i Gradskom muzeju Vukovar, istaknuvši pritom prednosti i nedostatke primjene ovog postupka na predmetima. Budući da je u vrijeme nastanka ovog broja *Osječkog zbornika* preminuo član uredništva Mirko Grlica

iz Gradskog muzeja Subotica, viši kustos Muzeja Slavonije Marko Grgur Ivanković napisao je *in memoriam* u čast svojega kolege.

Sadržaj i ovog broja *Osječkog zbornika* odlikuje se radovima koji svojim raznovrsnim temama pridonose prvenstveno novim znanstvenim postignućima te interpretaciji postojećih na do sada nepoznat način. Osim toga, raznolikost tema obuhvaćenih zbornikom upućuje i na značajnu zastupljenost interdisciplinarnosti, kako unutar pojedinih radova, tako i u cijelom broju.

Petra Kolesarić